

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. НАСИМИ**

На правах рукописи

КЕНУЛЬ ЭЛЬХАН КЫЗЫ АБДУРАХМАНОВА

**АКТУАЛИЗАЦИЯ КОМПОНЕНТОВ
ВЫСКАЗЫВАНИЯ В ТЕКСТЕ**

5704.01— Теория языка

5708.01— Германские языки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора филологических наук**

БАКУ –2018

**Диссертация выполнена в отделе Теоретического
языкознания Института Языкознания им. Насими Национальной
Академии Наук Азербайджана**

Научный консультант: доктор филологических наук, профессор
Масуд Ахмед оглы Махмудов

Официальные оппоненты: доктор филологических наук, профессор
Майыл Биният оглы Аскеров

доктор филологических наук, профессор
Севиндж Абаскулу кызы Магеррамова

доктор филологических наук, профессор
Нигяр Чингиз кызы Велиева

Ведущая организация: **Азербайджанский Государственный
Педагогический Университет,
кафедры Азербайджанского
языкознания и английского языка**

Защита состоится “10 апреля” 2017 года в “14-⁰⁰” часов на заседании Диссертационного совета D.01.141 по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора филологических наук и доктора философии по филологии при Институте Языкознания им. Насими Национальной Академии Наук Азербайджана.

Адрес: Баку, AZ 1143, пр. Г. Джавида 115, V этаж, Институт Языкознания им. Насими НАНА.

С диссертацией можно ознакомиться в Центральной Научной Библиотеке Национальной Академии Наук Азербайджана.

Автореферат разослан “07” марта 2018 года

Ученый секретарь Диссертационного совета:
доктор философии по филологии, доцент

Мамедова С. Ю.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Реферируемая диссертация посвящена вопросам актуализации компонентов высказывания. Традиционный синтаксис рассматривает предложение как единицу процесса мышления, как коммуникативную единицу, что нашло отражение в многочисленных определениях предложения. Например, в "Синтаксисе осложненного предложения" А.Г.Руднева находим такое определение: "Предложение есть слово или группа слов, грамматически оформленных как единица связной речи и выражающих относительно законченную мысль"¹. В "Грамматике современного русского литературного языка" утверждается, что "предложение – это оформленная грамматически по законам данного языка целостная единица речи, являющаяся главным средством формирования, выражения и сообщения мысли"². Безглагольные эмотивные высказывания определяются соответственно как особый вид простого предложения с определенной и однозначной грамматической характеристикой и специфическим коммуникативным значением; где зачастую главный член таких предложений выражен именем существительным и передает мысль о бытии, наличии предмета (явления).

Во всех подобных определениях подчеркивается момент, связанных с признанием предложения в качестве функциональной единицы, единицы речевого общения. Соответственно грамматическая характеристика предложения как конструктивной единицы синтаксиса ограничивается указанием лишь на его грамматическую оформленность по законам данного языка и на морфологическую форму выражения единственного главного члена.

Как и все языковые формы, высказывание является не фактом речи, а скорее фактом языка. Однако сочетание слов считается высказыванием не по форме, а по функции. Одна и та же языковая структура (способ выражения, состав) может обладать различными функциями. Как структура предложения не всегда связана с коммуникативной функцией, так и коммуникативная функция не всегда требует строгих грамматических форм. То есть, возможно, общение и без грамматических форм. Коммуникативная функция, в сущности, вовсе и не нуждается в семантической экспликации (ср.: неполные

---

¹ Руднев А.Г. Синтаксис осложненного предложения. М.: Учпедгиз, 1959, с. 47

² Шведова Н. Ю. Грамматика современного русского литературного языка. М.: Наука, 1970, с. 56

вопросы, явление эллипсиса и т.п.). Таким образом, понятие фразы, являющейся средством выражения, присущим речи, не относится к единицам, правила которых регулируются с помощью грамматики. (Следует отметить, что в языке немало конструкций, обладающих грамматической самостоятельностью, т.е. могут быть образцами для различных выражений).

Качество, присущее коммуникативным единицам (т.е. отношение к реальной действительности), может передаваться только посредством интонационных средств.

Функции фразовой интонации заключается в том, что преобразовать безглагольные единицы (номинативы) в коммуникативные единицы. Говоря словами А. Гардинера, предложению присущи две формы: 1) зависящая от слов языковая форма, т.е. форма образуемая посредством слов; 2) просодическая, суперсегментная форма, т.е. форма образуемая тоном, ритмом, ударением, интонацией¹.

Это положение А. Гардинера соответствует «закону двухярусности предложения» А.де Гроота². Согласно этому закону, каждое предложение имеет два яруса: 1) объективный, т.е. выражаемый словами ярус, 2) субъективный, т.е. образуемый интонацией ярус. Между этими формами существенные различия, что подтверждается несоответствием их друг другу внутри одной фразы. Другими словами грамматическая структура и суперсегментные формы не всегда соответствуют друг другу. Высказывание, является одним из основных коммуникативных элементов разговорной речи. Недостаточно изучены и особенности высказывания: ее синтаксическая природа, нормативные и индивидуально-экспрессивные свойства, функциональные разновидности, виды соотношения эмотивности высказывания, способы и средства связи высказывания, характер этой связи, стиль высказывания (лексика и синтаксис), также многие внутри- и внеязыковые их особенности остались за пределами всестороннего и охватывающего исследования³.

В существующей лингвистической литературе термин «высказывание» получил разное толкование. Большинство языковедов считает, что реплика является реакцией слушателя на то или иное мнение

---

¹Gardiner A. The Theory of Speech and Language, 2nd edition. Oxford, 1951, p. 29

²A. W. de Groot, Classification of the Uses of a Case illustrated on the Genitive in Latin, «Lingua», VI, 1956, p. 865

³Gardiner A. The Theory of Speech and Language, 2nd edition. Oxford, 1951, p. 29

своего собеседника (говорящего). Но в некоторых исследованиях, посвященных диалогической речи, высказывание рассматривается не только как реакция слушателя на речь говорящего, но и считается началом диалога, его исходной точкой, а также средством перехода на новую тему.

Акцентирование функциональной стороны предложения приводит к выявлению формального признака, характеризующего предложение в целом, а именно интонации и его экспрессивной функции.

Помимо интонации и эмотивности в качестве конструктивно-грамматического признака называется предикативность, которая понимается либо как динамическое соединение двух главных членов предложения (подлежащего и сказуемого), либо как отнесение содержания высказывания к действительности, передаваемое категориями времени, модальности и лица¹. Следует, по-видимому, признать, что предикативность, понимаемая как связь между подлежащим и сказуемым, будет иметь место в таких предложениях, в которых налицо или могут быть восстановлены оба главных члена, несмотря на существующие попытки распространить понятие предикативной связи и на односоставные предложения². В тех предложениях, в которых не удастся выявить наличие двух главных членов, в безглагольных эмотивных предложениях в частности, нет предикативной связи.

Предикативность же, рассматриваемая в плане соотношения содержания высказывания к действительности, нуждается в более четком определении; в частности, требуют дальнейшей дифференциации понятия предикативности и модальности³. Подобная нечеткость приводит, с одной стороны, к признанию модальности в качестве обязательного признака предложения⁴, с другой – к отрицанию предикативности как конструктивного признака предложения. Грамматическая предикативность, полагает, например, Г.М.Райхель, присутствует только в простом двусоставном предложении. "Безглагольные предложения могут служить примером структур-

---

¹ Виноградов В.В. Русский язык, грамматическое учение о слове. М.: Высшая школа, 1986, с.76

² Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания. СПб, 1994, с.63

³ Виноградов В.В. В указанном труде, с.76

⁴ Шапиро М.А. Оценочные номинативные предложения (в современном английском языке) // Проблемы английской филологии. – Калинин.гос. ун-т, 1972. – Вып. 2. С. 128– 129.

ных типов предложений, не имеющих предикативности" ¹. Высказывается далее мысль о том, что "отнесенность к действительности – это свойство речи вообще, а не отдельного предложения", что слова и словосочетания тоже отнесены к действительности и, следовательно, категории модальности, времени и лица присущи не только предложению ².

Тем не менее, если отвлечься от внутренних расхождений в понимании категории предикативности и признать ее конструктивно-грамматическим признаком предложения, то окажется, что задача исследования сводится к отысканию в предложении средств выражения значений модальности, времени и лица. В обычном предложении указанные значения передаются личной формой глагола и интонацией; при отсутствии личной формы глагола утверждается, что категория предикативности свойственна предложению в целом и в этом случае выражается интонацией. В применении к безглагольным предложениям попытки выявления предикативных категорий наталкиваются на определенные трудности. Вопрос о временной характеристике безглагольных эмотивных предложений трактуется различно. Так, иногда в подобных предложениях обнаруживают значение настоящего времени; с другой стороны, можно полагать, что безглагольные эмотивные предложения в силу своих структурных особенностей лишены способности выражать какие-либо временные признаки ³.

К аналогичному выводу приходит А.С.Попов: на основании того, что безглагольные эмотивные предложения могут употребляться в соотношении с предложениями, в которых глагол употреблен в настоящем, прошедшем и будущем времени, и не имеют стандартных временных показателей данной категорий, автор полагает, что значение настоящего времени, приписываемое безглагольным эмотивным предложениям, не является грамматическим. А.С.Попов приходит к заключению, что номинативные предложения и предложения с глаго-

---

¹ Райхель Г.М. Предикативность и предложение / В сб.: Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Тезисы докладов, М., 1971, с. 37

²Юдина Н. Е. К вопросу об эмоциональных конструкциях в составе диалогических единств : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Н. Е. Юдина. - М., 1973

³ Вейхман Г.А. Новое в английской грамматике. М.: Высшая школа, 1990

лом быть в будущем или прошедшем времени не образуют единого ряда¹.

Считается, однако, что модальность осознается в безглагольных эмотивных предложениях наиболее отчетливо и передается с помощью интонации. Опора на интонацию как на средство выражения модальности, являющейся единственной предикативной категорией в безглагольных эмотивных предложениях, по-видимому, является недостаточной вследствие многочисленности выполняемых ею функций². Не следует упускать из виду, что интонация помимо выражения эмоционально-экспрессивных оттенков и формирования коммуникативного типа предложения выступает в двойной функции – как конструктивный признак предложения наряду с предикативностью и как средство выражения последней. Более того, необязательность интонационного признака (например, в письменной речи), наличие в языке конструкций с законченной интонационной оформленностью, которым, однако, отказывают в статусе предложения (так называемый именительный представления), вызывают сомнения в способности интонации служить четким показателем предикативности безглагольных эмотивных предложений, в возможности использовать ее в качестве основного признака при определений безглагольных эмотивных предложений. Если же отказаться от учета интонации, то совершенно не ясно, каким образом можно определить грамматическое значение безглагольного предложения, рассматриваемого как сумму временных и объективно-модальных значений. Опора на предикативность не привела, таким образом, к однозначному и последовательному решению вопроса о сущности номинативных предложений.

Все чаще традиционному пониманию предложения как единицы связной речи, выражающей законченную мысль, противопоставляются понимание его как многомерной структуры, как некоей комплексной единицы, характеризующейся определенными формальными признаками. Данное понятие получает широкое развитие в синтаксической литературе 50-60 гг.³ При этом достаточно четко и

---

¹ Попов А.С. Грамматические признаки номинативных предложений // Уч. записки Курского Пед. Ин-та, вып. 6, 1957, с. 62; А также: Функциональные типы номинативных предложений. Там же, вып. IX, 1959, с. 115

² Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М.: Изд-во АН СССР, 1975, с. 15

³ Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. М.: Высшая

последовательно проводится мысль о том, что за традиционным понятием предложения кроются, по меньшей мере, два явления, различать которые принципиально необходимо. Так, уже в "Синтаксисе английского языка" А.И.Смирницкого мы читаем: "Предложения представляют собой основные единицы языкового материала, подлежащие лингвистическому изучению для извлечения из них единиц самого языка". Далее автор пишет: "...в предложении мы находим известные формулы строения, которые являются определенными единицами языка – в отличие от предложений во всей их конкретности и цельности"¹.

Подобная мысль о необходимости четкой дифференциации двух понятий, скрытых за единым термином "предложение", была, как известно, четко высказана чешскими лингвистами, которые считали полезным различать два следующих понимания термина "предложение": 1. предложение как простейшее языковое проявление, связанное с определенной ситуацией; 2. предложение как обычная типизированная грамматическая форма этого проявления².

Утверждение о том, что "в языке предложение выступает как абстрактная модель, а в речи реализуется как конкретное высказывание", получило широкую поддержку и дальнейшее развитие.

Под абстрактной моделью (или формулой предложения) понимается "синтаксическая структура, создающая из ряда слов минимальную коммуникативную единицу вне рамок речи"³. Причем, весьма важным является положение о том, что, только предложение как абстрактная модель является синтаксической формой и должно быть отнесено к языку. Иными словами, четко определяется грамматический объект синтаксической теории: предложение, а не высказывание. Таким образом, при таком подходе исследованию предложения как некой глобальной единицы противопоставлен дифференциро-

---

школа, 1973, с. 133; Валимова Г.Б. Функциональные типы предложений в современном русском языке. Изд-во Ростовского Ун-та, 1967, с. 51-64; Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1957, с.135

¹ Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1957, с.35

² Девкин В.Д. Особенности немецкой разговорной речи. М.: Международные отношения, 1979, с.130

³ Мещанинов И. И., Члены предложения и части речи, [2 изд.], Л., 1978— Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1978. с. 82

ванный анализ различных единиц, скрытых за единым термином: анализ предложения как определенной формулы (структуры, схемы) и анализ предложения как реализации данной схемы. Подобный подход, позволяющий отделять предложение как объект синтаксической теории, как единицу языка от высказывания как единицы речи, представляется весьма перспективным при анализе безглагольных предложений. Опора на понятие предложения как специфической синтаксической единицы обеспечивает возможность представить все многообразие безглагольных бытийных предложений в виде определенного списка схем (моделей), включающих возможные элементы и отражающих их соотношения.

Актуальность темы. В современном языкознании спорным остается проблема о разграничении простого и сложного предложений, об аналогии формы предложения и содержания высказывания. Большой интерес порождают поэтому конструкции простых формально осложненных предложений, которые в лингвистической литературе не нашли достаточного пояснения.

В настоящее время наблюдается возросший интерес к проблеме соотношения семантики высказываний в коммуникативной структуре, грамматического и актуального членения предложения. Необходимость исследования продиктовано и малой изученностью средств актуализации компонентов высказывания в сегментированных построениях.

В исследовательской работе затрагиваются, выходящим на первый план, течения современной лингвистики изучение языка как системы, семантический анализ языка, изучение межуровневых связей в плане выражения и их корреляции с планом содержания. Помимо этого затронуты проблемы современной лингвистики в отношении языковых проявлений разговорной речи, для которой характерна обращенность, частично выражаемая синтаксическими единицами. Последние трактуются в лингвистической литературе весьма противоречиво. Представляется необходимым, учитывая уже накопленный в этой области опыт, провести анализ высказываний на системно-структурной основе с использованием таких лингвистических методов исследования как моделирование.

В работе актуализация компонентов высказывания исследуются с точки зрения односоставных предложений.

Научная новизна предлагаемого подхода заключается в том, актуализация компонентов высказывания рассматриваются с точки

зрения односоставных безглагольных предложений. Данный подход к исследованию элементов высказываний не имеет аналогов.

В свою очередь, в рамках безглагольных образований, рассматриваемых с учетом уровневой дифференциации как конструктивные синтаксические единицы, выделяются элементарные единицы того же уровня – компоненты предложения и синтаксемы. И те, и другие элементарные (далее неделимые) синтаксические единицы определяются на основе синтаксических связей и изучаются в единстве их содержательных и формальных особенностей. Такой подход дает возможность вскрыть системную организованность безглагольных эмотивных высказываний и определить специфику элементарных единиц, их составляющих, на системной основе при использовании определенных методов исследования – моделирования. В работе также рассматривается эмотивность как один из содержательных признаков синтаксем, и на этой базе выявляются системные отношения безглагольных эмотивных синтаксем и их вариантов.

Предметом исследования являются высказывания в английском языке. В исследовании их мы рассматриваем как интонационно оформленные, синтаксически автономные конструктивные единицы (синтаксические единицы – конструкции), в структуре которых выделяется, по крайней мере, один элемент, характеризующийся определенной семантикой. Анализируемые предложения относим к односоставным (однойдерным). Синтаксический анализ позволяет определить место исследуемых предложений среди односоставных (однойдерных) предложений других типов (эмотивных, бытийных, побудительных).

Объектом исследования являются простые сегментированные высказывания с асимметричным отношением плана содержания и плана выражения, которые указаны на основе примеров с эмотивно-побудительными односоставными высказываниями английского языка. В данном случае, мы обращались к фрагментам дискурсов из произведений художественной прозы.

Теоретическую базу данной работы составили также исследования по лингвистике текста и стилистике Ф.Я. Вейсалли, Г.Ш. Казымов, И.В. Арнольд, М.М. Бахтина, Е.А. Гончаровой, И.Р. Гальперина, З.Я. Тураевой, И.В. Руберт, М.Ю. Лотмана, Л.М. Ньюбиной, О.Н. Гронской, а также исследования по прагмалингвистике Дж. Остина и Дж. Серля и работы лингвистов, заложивших основы изучения эмотивной функции языка, Р.Якобсона.

Теоретическая значимость работы как раз и заключается в раскрытии и изучении системных отношений в синтаксемах с точки зрения актуализации компонентов высказываний. Это может способствовать дальнейшему углублению представлений о синтаксисе и разговорной речи английского языка.

Практическая значимость состоит в том, что основные положения и научные выводы могут быть использованы в теоретических курсах по языкознанию, чтении курса синтаксиса простого предложения, проведении практических занятий, а также спецкурсов и спецсеминаров возможности использования результатов исследования как в курсе теоретической грамматики английского языка, так и в практике обучения английской разговорной речи, формам и средствам обращения, а также пунктуационному их оформлению. Особую значимость в этом аспекте приобретает изучение актуализации компонентов высказываний с точки зрения отношений между вариантами синтаксем и их согласованности. В диссертации также отмечаются разряды группы лексем, служащие лексической базой для побудительных элементов – синтаксем. Классификация высказываний может найти применение при анализе этикетных форм общения, обращения, изучения интонации и высказываний, свойственных английскому языку.

Цели исследования:

1. Раскрыть специфику структуры указанных конструкций, включая характер синтаксических связей между составными их элементами, а также содержательные и формальные особенности этих элементов;

2. Квалифицировать значение основных средств актуализации в анализируемых построениях;

3. Исследовать влияние и аналогию формально-грамматической и речевой деятельности на актуализации компонентов высказываний, являющихся объектом диссертации;

4. Охарактеризовать и изучить установленный нетрадиционной грамматикой способ выражения актуального членения в сегментированных конструкциях;

Методы исследования диссертации намеревалось применение разных приемов и методов лингвистического синтеза, включая лингвистическое моделирование.

Помимо вышеназванного, включают дескриптивно-аналитический, дефиниционный метод с компонентами семного анализа, элементы сравнительно-сопоставительного метода.

Материалом исследования послужили произведения англоязычных писателей XX века общим объемом более 3200 страниц.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Определить закономерности проявления и варьирования элементарных высказываниях, реализующих различные типы экспрессивных речевых актов.

2. Уточнить приемы, представить образцы и наметить перспективы исследования дискурса функционирования актуализации компонентов высказываний, реализующих экспрессивные речевые акты.

3. Указать средства актуализации компонентов высказывания выступающих в качестве сегментов, отражающих как структуру предложения, так и содержание высказывания.

4. Установить типы высказываний сочетающихся и выступающих совместно. Особая интонация выделения, установленный порядок слов, дополнительные композиционные элементы, выступающие в качестве сегментов, являются составляющими сегментированной формы предложения, которая представляет собой один из способов актуализации.

5. Охарактеризовать роль основных средств актуализации в анализируемых построениях и проанализировать фиксированный грамматический прием отображения актуального членения в сегментированных конструкциях.

6. Установить односоставные безглагольные высказывания, раскрывающиеся в рамках конструктивной синтаксической единицы, характеризующие содержание элементарной синтаксической единицы – синтаксемы, выделяемой в структуре этой конструктивной единицы.

7. Определить синтаксико-семантический признак высказываний имеющих в содержании нескольких элементарных синтаксических единиц – синтаксем.

8. Обусловить экспрессивные высказывания, характеризующиеся системной организованностью.

9. Конкретизировать конструктивные синтаксические единицы, содержащие экспрессивные синтаксемы, имеющие признаки самостоятельных коммуникативных построений и определяющихся

как одноядерные предложения (распространенные и нераспространенные).

10. Детерминировать принципы внутренней организации отдельных (изолированных) односоставных безглагольных эмотивных высказываний и односоставных побудительных высказываний, входящих в качестве составной части в более сложную конструкцию.

11. Анализ синтаксических единиц с вариантносью семантики проводится на основе разграничения элементарных единиц поверхностной и глубинной структуры предложения и с учетом их взаимодействия.

12. Указать пути содержательного избытка, определенных интонацией с его субъективными, эмоциональными и модальными приращениями смысла.

13. Описать синтаксическую характеристику односоставных экспрессивных высказываний и провести обоснование трактовки безглагольных эмотивных высказываний в зарубежной литературе и русской лингвистике.

Апробация исследования. Исследование проводилось на кафедре теоретического языкознания в Институте языкознания им. Насими Национальной Академии Наук Азербайджана. Выступления по диссертации состоялись на различных научных конференциях. Идея и содержание диссертационной работы были отражены в 1 монографии, в научных статьях 5 из которых были опубликованы за рубежом и 22 в местных изданиях.

Объем и структура работы. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и библиографии, которая включает 278 наименований научных трудов, из них 37 на азербайджанском языке, 191 на русском и 55 на иностранных языках, список словарей и ресурсов, источников примеров, списка сокращений.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обосновывается актуальность темы, определяются объект и предмет исследования, его основная цель, задачи и методы, положение, выносимые на защиту, теоретическая и практическая ценность диссертации, говорится об апробации ее основных положений.

Первая глава, под названием «**Теоретические предпосылки актуализации компонентов высказывания**», посвящена изложению основных теоретических положений, на которых строится исследование компонентов высказывания в настоящей диссертации.

Устная форма общения является основой более активной и исторически она древнее письменной формы общения. Как правило, устное общение осуществляется в форме диалогической речи, обладающей своей спецификой (экстралингвистическая обусловленность, различная языковая оформленность). Поэтому изучение разговорного речевого акта, высказывания имеет актуальное, теоретическое и практическое значение.

В современной лингвистике наблюдается возросший интерес к проблеме соотношения семантики высказываний в коммуникативной структуре, грамматического и актуального членения предложения¹.

В языкознании нет единого мнения относительно лингвистического содержания, объема и разграничения понятия «высказывание» и «речевой акт», об их взаимосвязях и отношениях, об их свойствах, сводных и отличительных.

Согласно наиболее распространенному и наиболее общепринятому мнению, высказывание является одной из основных форм реализации речевого акта. Поэтому в настоящей работе

---

¹Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999; Layons, Con. Linqvistik semantika: giriş / C. Layons; tərc: E. İ. Hacıyev, S. B. Mustafayeva ; Bakı : Prestige çapevi, 2014. ; Məmmədov, İ. Azərbaycan dilinin semantikasi . Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi. - Bakı: Xəzər nəşriyyatı, 2006; Qurbanov, A. M. Ümum idilçilik: dərslik: 2 cilddə / A. M. Qurbanov;. Icild. -Bakı: Nurlan, 2004.; Sadiqova, S.A. Dilçiliyin nəzəri problemləri: monoqrafiya / S. A. Sadiqova AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Icild. - Bakı :Elm, 2010.; Veysəlli F.Y. Semiotika. Studia Philologica. IV, "Mütərcim", 2010.; Veysəlli. F.Y. Dilçilik ensiklopediyası. I. Bakı, "Mütərcim", 2006, II, Bakı, "Mütərcim", 2008; Борисова И. В. Семантика эгоцентрических категорий: Liebe, Hass и их актуализация в немецком языковом сознании: дисс. канд. филол. наук: 10.02.04 / И. В. Борисова. - Абакан: ХГУ, 2003; Вольф Е. М. Функциональная семантика. Описание эмоциональных состояний / Е. М. Вольф // Функциональная семантика: оценка, экспрессивность, модальность. In Memoriam Е. М. Вольф. - М.: Институт языкознания РАН, 1996.-с. 137-167; Зализняк А. А. Функциональная семантика предикатов внутреннего состояния (на материале французского языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 /А. А. Зализняк. М.: МПГУ, 1985.

термин «высказывание» и «речевой акт» употребляются как синонимы. Следует отметить, что равнозначное употребление терминов можно встретить и в работах общетеоретического характера¹. Основные утверждения концепции актуального членения представлены общепризнанными. Однако с 80-х гг. XX столетия прослеживается направленность смещения упоров синтаксической дисциплины от исследования проблемы членения темы-ремы в направлении огромного интереса интерпретацией различных строений высказывания с точки зрения коммуникативной и текстовой задачи. Данное, в значительном сопряжено с академической работой И. Р. Гальперина, исследовавшего письменный текст². Здесь он акцентировал 2 вида членения: объемно-прагматическое; контекстно-вариативное.

В 1-ый вид входят распределение текста на тома, книги, части, главы, абзацы, сверхфразовые единства. К другому – рече-творческие акты, подобные равно как речь автора, описание, повествование, диалоги, цитаты, прямая речь.

Как известно, основными единицами устного текста (его вербальный учреждения) представляется сверхфразовое единство (СФЕ) и высказывание. СФЕ – не простая структурная целостность, состоящих из двух и более независимых предложений, связанных единым значением, предполагает собою элемент законченной коммуникации. СФЕ создается из высказываний (реализованных предложений, лексически наполненных, означающих определенное значение единиц речи). Согласно задачам членения текста нельзя любое предложение рассматривать как высказывание, однако любое высказывание является предложением.

Сверхфразовое единство композиционно постоянно монотематично. Смена темы на новую можно расценивать границей сверхфразового единства. В данном случае, принципиально чтобы она обладала коммуникативной преемственностью между составляющими структурными элементами. Текст, как законченная коммуникативная данность, подразумевает такое слияние высказываний, при котором любое следующее имеет наименьшую часть информации вмещенной в предыдущем.

---

¹Серль Дж. Открывая сознание заново / Дж. Серль. - М. : Идея Пресс, 2002.

²Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М. Наука, 1981.

Актуальное членение предложения можно считать одной из важнейших проблем современного синтаксиса. Актуальное членение связано, в основном с функционально-коммуникативным аспектом и определяет его (предложения) место в речевом процессе.

Интонация и порядок слов, являясь двумя формальными средствами выражения актуального членения, связаны друг с другом сложными узлами. Эти два фактора взаимосвязаны и в то же время обуславливают друг друга.

Следует противопоставить актуальное членение формальному членению¹.

Это позволяет наиболее выпукло представить присущие актуальному членению интонационные и другие особенности.

В процессе актуального членения предложение делится на две части - тема и рема. Иногда рему называют «новое», а «тему» - «данное»; существо вопроса от этого не меняется. При построении предложения и реализации его в речевом процессе его известная часть (тема), т.е. часть о которой у слушателя уже имеется определенная информация, переходит в начало предложения, и эта часть произносится сравнительно быстрым темпом, а тон и экспрессивность повышается.

Рема же для слушателя новое и требует для своего восприятия определенного внимания со стороны слушателя. Поэтому эта коммуникативная часть располагается в конце предложения и сопровождается медленным темпом. Например:

She won't go to school tomorrow.

В этом примере тема (She) и рема (won't go to school tomorrow) обладают каждая своими интонационными особенностями, эмотивной «окраской». При произнесении темы, иначе говоря, в начале предложения, тон повышается, эмоциональная передача информации попадает под «ударение», а рема принимает на себя как фразовое ударение, так и понижение тона². Если рема состоит из нескольких слов, то фразовое ударение падает на последнее слово.

Ввиду сложности разграничения сходных явлений в живом употреблении языка, то есть в высказывании (в одном высказывании может отражаться целая гамма психических состояний человека), на

---

¹ Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения. «Пражский лингвистический кружок». М. 1967, с. 43

² Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. М., 1986, с.50

данном этапе развития эмотиологии возможно исследование речевых действий человека, отражающих эмоции и чувства, не проводя между ними четкого разграничения.

Представляется возможным свести для удобства все многочисленные и разрозненные мнения к следующим точкам зрения.

а) Точка зрения традиционной нормативной грамматики на безглагольные побудительные предложения как на эллипсис. Традиционная нормативная грамматика, которая и до сих пор оказывает немалое влияние на взгляды современных лингвистов, признавала в качестве нормы английского языка только двусоставные предложения; все прочие типы предложений, не соответствующие двусоставному, квалифицировались как эллиптические, неполные. Ярче всего эта точка зрения обобщенно выражена в работах таких двух виднейших представителей этого направления, как А.Бейн и С.М.Мейсон¹. В частности А.Бейн пишет, что все случаи отклонения от идеального предложения "Subject + predicate" он объясняет явлением эллипса и считает, что анализ таких высказываний может быть осуществлен при условии "восстановления" предложения в "полной форме". Вот почему в традиционной нормативной грамматике даже отсутствует термин "односоставные предложения", поскольку все они считаются неполными, двусоставными, образовавшимися в результате опущения (эллипса) каких-то членов.

Побудительные предложения глагольного характера типа "Run", "Read" понимаются как эллиптические с опущенным, но "подразумеваемым подлежащим-местоимением" "you"; а в безглагольных высказываниях типа "Forward!", "Silence!" и других традиционная грамматика усматривает пропуск не только подлежащего "you", но и какого-то глагола действия. Иначе говоря, такие эллиптические предложения не обнаруживают в своем составе ни одного из главных членов, т. е. они состоят из "потенциальных обстоятельств" или "потенциальных дополнений". Эту точку зрения на эмотивно-побудительные высказывания (глагольные и безглагольные) разделяют и некоторые современные лингвисты².

---

¹ Bain A. A Higher English Grammar. London, 1984, p. 296; Mason C.M. English Grammar. London, 1885, p. 5-6

² Ağayeva F.M. Azərbaycan danışq dilində nominativ konstruksiyalar. ADU, Bakı, 1983.; Hacıyeva N.M. Azərbaycan dilində vokativlər. Filol. elm. nam. ... diss. avtoref., Bakı, 2002; Щербинина А. В. Косвенные высказывания и их функции в тексте (на материале декларативных речевых актов) : дис. ... канд. филол.

Наше отношение к этой точке зрения мы выскажем несколько ниже, когда будем освещать взгляды русских лингвистов на безглагольные эмотивно-побудительные предложения.

б) Точка зрения научной классической грамматики на безглагольные побудительные предложения как на самостоятельный независимый тип предложений. Заслуга научной классической грамматики состоит в том, что ее представители выступили против вековых синтаксических канонов вроде "обязательной двусоставности", "обязательной глагольности" английского предложения и т. п. Основоположник этого направления Генри Суит, а вслед за ним и другие представители классической грамматики выдвинули положение о том, что цель научной грамматики заключается в том, чтобы не подгонять факты языковой действительности под давно установленные законы "грамматической правильности" или "грамматической неправильности", а изучать и объяснять их как таковые с точки зрения их всеобщего употребления.

Г.Суит провозглашал, что все то, что в языке общеупотребительно, является в силу этого и грамматически правильным¹. Это был поистине новый подход к изучению языковых явлений, идущий в разрез с требованиями и правилами традиционной нормативной грамматики. Общим для всех представителей научной классической грамматики является то, что именно они уже упоминают в своих работах о наличии в английском языке отличных от двусоставного предложения синтаксических конструкций, функционирующих в качестве самостоятельных предложений.

Исключая возможность истолкования таких безглагольных предложений как эллиптических, они, однако, не занимаются анализом их состава. Они предлагают для таких предложений самые разнообразные термины, нередко подводя под них различные не только в функциональном, но и в структурном плане типы предложений.

наук : 10.02.04 / А. В. Щербина. - Самара, 2002.; Ungerer F. Emotions and Emotional Language in English and German news stories // The Language of Emotions. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1997

¹Sweet H.A New English Grammar, Logical and Historical. Part I, Syntax. Oxford, Congress of Linguistics, the Hague, 1964; Атакже: A New English Grammar. Logical and Historical. Part 2, At the Clarendon Press. Syntax, Oxford, 1958, p. 5

Так, например, Г.Суит¹ объединяет в рубрике "Condensed sentences("сгущенные") глагольные повелительные типа "Come!" и безглагольные эмотивно-побудительные типа "Half a cup, please!" и слово предложения ("sentence-words") "Yes", "No", "Please" и вокативные предложения типа "John!" и даже междометные эмоциональные предложения типа "Alas!". В то же время многие типы и подтипы безглагольных предложений, таких, как "Silence!", "Forward!", "Off with you!" "No talking!" и др., совершенно ускользают из поля зрения Г.Суита и, следовательно, никакому анализу не подвергаются. Он считает эти синтаксические конструкции чем-то средним между словом и предложением, за что подвергается справедливой критике со стороны О.Есперсена², который предостерегает от смешения этих двух единиц – "слова" и "предложения", как принадлежащих различным грамматическим уровням.

Большой интерес представляют краткие замечания проф. А.И.Смирницкого, помещенные в качестве приложения к его "Синтаксису английского языка"³. Заслуга А.И.Смирницкого состоит в том, что он первый в русской англистике выделил безглагольные предложения, выражающие побуждение, в самостоятельный тип односоставных предложений. Ему мы обязаны и термином "безглагольные эмотивно-побудительные предложения". Специфической особенностью таких предложений, по мнению А.И.Смирницкого, является то, что "отсутствие" в них глагола является не пропуском его, а синтаксической нормой. Поэтому безглагольные эмотивно-побудительные предложения не следует понимать как неполные (эллиптические) или усеченные каких-то "полных" глагольных предложений.

Другой исследователь английского языка – Е.А.Натанзон⁴ описывая различные типы эмотивно-побудительных предложений, приходит к аналогичным выводам в отношении безглагольных эмотивно-побудительных предложений. Автору удалось выявить

---

¹Sweet H.A New English Grammar, Logical and Historical. Part I, Syntax. Oxford, Congress of Linguistics, the Hague, 1964; Атакже: A New English Grammar. Logical and Historical.Part 2, At the Clarendon Press. Syntax, Oxford, 1958, p. 112-115

² Есперсен О. Философия грамматики. М.: изд-во иностр. лит., 1988.

³ Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М.: изд-во лит. на иностр. яз., 1957, с. 202-263

⁴ Натанзон Е.А. Побудительные предложения в современном английском языке: Дисс. ... канд. филол. наук, М., 1955, с. 136-146

большое (хоть далеко и неполное) количество структурных разновидностей безглагольных предложений, наметить их семантическую классификацию и установить синонимические отношения между ведущим типом повелительных предложений и рассматриваемым типом безглагольных предложений. Однако ввиду того, что безглагольные предложения не были отдельным объектом исследования, а лишь одним из многих вопросов большой проблемы, Е.А.Натанзон не смогла более тщательно остановиться на этом типе предложений, и многие их структурные, модально-семантические и стилистические особенности остались невыясненными.

Исследуя повелительное наклонение в английском языке, Б.Т.Ушакова¹ приводит в качестве синтаксических синонимов глагольных повелительных предложений и некоторые типы, и подтипы безглагольных эмотивно-побудительных предложений. Но предлагаемый ею для этих предложений термин "безглагольные повелительные конструкции" или "структуры" вряд ли может быть признан удачным.

Мы считаем, что термин "безглагольные эмотивно-побудительные предложения", предложенный проф. А.И.Смирницким, как нельзя лучше отражает синтаксическую сущность этих предложений со стороны их структурных особенностей и функциональной направленности.

Взгляд на безглагольные эмотивно-побудительные предложения как на самостоятельные односоставные предложения встречаем в отдельных замечаниях и других русских англицистов (К.Н.Мишина, и др.)

Безглагольные эмотивно-побудительные предложения характеризуются большой независимостью от контекста и, будучи взятые вне контекста, они остаются полноценными понятными коммуникативными единицами.

В отличие от них неполные предложения очень тесно связаны с контекстом и не могут существовать вне него. В отношении неполных предложений всегда можно сказать, какое именно слово отсутствует, так как смысл неполных предложений обычно ясен из

---

¹ Ушакова В.Т. Повелительное наклонение и его синонимы в современном английском языке (в сопоставлении с украинским): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук, Киев, 1968, 16 с., 16

контекста. Недостающие члены неполного предложения восполняются предыдущим высказыванием.

В односоставных же безглагольных эмотивно-побудительных предложениях отсутствие глагольной формы повелительного наклонения обусловлено не предыдущим высказыванием и не контекстом, а самой структурой предложения, ибо безглагольность для них является синтаксической нормой.

Во второй главе под названием «**Анализ высказываний и влияние эмотивности на высказывание**» посвящена изложению основных теоретических положений, на которых строится исследование категории эмотивности высказываний в настоящей диссертации. Данная глава разделена на 4 подглавы.

В лингвистике принято разграничение на эмоциональное состояние и эмоциональное отношение. Это разграничение совпадает с принятой в психологии классификацией эмоциональных явлений, среди которых выделяются направленные и ненаправленные эмоции. У некоторых авторов языковые средства выделяются в отдельную группу. Например, Н.Е. Юдина выделяет три группы эмоций: ненаправленные эмоции, характеризующие эмоциональные состояния, направленные эмоции и проявления эмоции в речи¹. По аналогии в работе Н.Ф. Жучковой исследуется три способа категоризации эмоциональных глаголов: состояние, отношение и воздействие².

Тот факт, что единого мнения по поводу статуса категории эмотивности нет, свидетельствует о том, что исследователи имеют дело с очень сложным явлением. Анализируя различные стороны этого явления, исследователи приходят порой к противоречивым выводам. Выражение эмоций как сложный процесс протекает все же по общим законам развития, и, как мы предполагаем, подчиняется законам диалектики. Как было сказано выше, в случае выражения эмоций имеет место диалектическое превращение неинтенционального в интенциональное, речевого в языковое.

В самом деле, неинтенциональность ведет к спонтанности и нерелективным всплескам эмоций в речевой деятельности, при которых страдают такие показатели рациональности, как граммати-

---

¹Юдина Н. Е. К вопросу об эмоциональных конструкциях в составе диалогических единств: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Н. Е. Юдина. - М., 1973

² Жучкова Н.Ф. Грамматические особенности эмоциональных структур в составе речевых комплексов (на материале английского языка): Дисс. ... канд. филол. наук, М., 1983, с 67

ческая правильность, связность и линейность. Такие высказывания являются основанием для признания речевого статуса категории эмотивности. При анализе высказываний необходимо отметить особую роль сегмента, который может образовать самостоятельную фразу, и имеет линейное членение речевого потока (текста).

Впервые термин «сегмент», «сегментированные конструкции» ввел в лингвистику французский языковед Шарль Балли, ученик Фердинанда де Соссюра. Он указал основные отличия этих конструкций от других сходных синтаксических единиц (ономастические высказывания, вокативные высказывания, обращения и т. д.

В связи с проблемой высказывания перед исследователем встает ряд неразрешенных проблем синтаксиса. Собственные имена, составляющие самостоятельные фразы, не всегда выступают в вокативной функции. Например, в следующем контексте собственное имя «Romeo», образующее коммуникативную единицу, нельзя отнести ни к вокативным высказываниям, ни к обращениям.

"O *Romeo, Romeo!* Wherefore art thou *Romeo?*"

В свое время подобные синтаксические единицы нами были рассмотрены и представлены как сегментированные высказывания. Смысл сегментированной фразы, как правило, раскрывается в последующем пояснительном высказывании.

Термин «сегментированные конструкции» принадлежит Ш.Балли. Подобные конструкции в лингвистике обозначаются и другими терминами: «именительный представления» (А.М.Пешковский), «именительный темы» (А.С.Попов), «изолированный номинатив» (Н.С.Валгина), «изолированные образования» (Н.Ю.Шведова).

Исследователи единодушно считают сегментированные конструкции характерными для разговорной речи. Главный источник образования сегментированных конструкций – живая разговорная речь.

Обозначая указанные фразы термином «именительный темы», ряд ученых отмечают ряд их отличий от ономастических высказываний: «Номинативным высказываниям свойственны предикативные и модальность, исследуемым конструкциям они не присущи. Назывные высказывания не имеют грамматической, структурной связи с последующими высказываниями, а именительный темы в базисном высказывании имеет свой местоименный коррелят. Назывные высказывания употребляются самостоятельно, а указанные конструкции без базисного высказывания не получают языкового

оформления и не приобретают специфической функции.

Главная функция сегментированных фраз состоит в том, чтобы обратить внимание собеседника (слушателя) на две части высказывания, имеющие логическую ценность, т. е. четко противопоставить тему и рему. Тема – ономастическая часть, обозначающая предмет речи, рема – само высказывание об этой теме. Таким образом, в данных конструкциях предмет речи различается, особо отмечается, актуализируется.

Lucky little Saxon! This black world will have been in order to the end, for you.

В последнее время лингвисты большое внимание уделяют вопросу употребления языковых единиц в самостоятельных и зависимых позициях. Следует подчеркнуть ситуативную зависимость сегментированных фраз, которые в отдельности от контекста почти не встречаются

Не следует также смешивать сегментированные единицы с обращениями. Обращения всегда связаны со вторым лицом, а поясняющие сегментированные единицы высказывания – корреляты обычно связаны с третьим лицом.

Выражение эмоциональности приближает сегментные единицы к таким синтаксическим единицам, как обращение, вокативное высказывание. Но все эти категории резко различаются грамматическими и интонационными особенностями.

Эмоциональность сегментных единиц достигается тем, что одно и то же понятие выражается в контексте два раза: в качестве сегментной единицы и в качестве его коррелята.

«Here», she said, «we'd better get your bags out of the way. I'll help you.»

Pat began to lead the buggy round to the side gate that opened into the courtyard. «Here, half a moment», said Burnell. «Hand me those two parcels».

«Here! You may nurse it a bit, if you like!» said the Dutchess to Alice ...

Повторение одного и того же понятия различными средствами служит для усиления воздействия высказывания, интенсификации его эмоциональности.

Отнесение некоторых единиц к обращениям или же сегментированным единицам может представляться спорным, так как они по форме ближе к обращениям, а по содержанию и функции – к

сегментам.

Хотя выделенные высказывания сходны с односоставными высказываниями, однако наличие слова-коррелята «You» («вы») позволяет отнести их к сегментированной конструкции.

Эмотивность в синтаксемике понимается слишком узко, что демонстрирует исследование Г.С.Литвищенко «Одноядерные эмотивные предложения в современном английском языке»¹. Следуя традициям синтаксемного анализа, мы также ранее были склонны рассматривать эмотивность в рамках экспрессивных восклицательных высказываний типа междометий, однако, дальнейшее изучение лингвистического выражения психического состояния человека привело нас к пониманию того, что сужение понятия эмотивности с одной стороны, и чрезмерно широкая трактовка стативности, включающая элементы, отражающие положение в пространстве, с другой стороны, препятствует углубленному изучению функционирования лингвистических единиц, репрезентирующих психическое состояние человека, в речи.

Третья глава, под названием «**Высказывания в теории речевой деятельности**», начинается с определения сущности высказываний как синтаксико-семантического признака в речевом акте.

Деление речевых актов на классы строится в соответствии с иллокутивной целью. Понятие иллокутивной цели - это «фундаментальное неопределяемое исходное понятие иллокутивной логики»². Цель иллокутивного акта - это замысел, внутренне присущий ему как акту данного типа. Так, например, цель утверждения состоит в том, чтобы сказать, как обстоят дела. Существуют дополнительные индикаторы иллокутивной силы, которые указывают на то, как именно следует понимать пропозицию в данном высказывании, с какой иллокутивной силой. В английском языке к индикаторам иллокутивной силы относятся ударение, интонация, наклонение глагола, порядок слов и перформативные глаголы³.

---

¹ Литвищенко Г.С. Одноядерные эмотивные предложения в современном английском языке. Изд-во ЛГПИ им.А.И.Герцена, Л., 1972.

² Серль Дж. Р., Что такое интенциональное состояние? / Дж. Серль // Язык, истина, существование. - Томск : Томский ун-т, 2002. с.252

³ Searle J. The Logical Status of Functional Discourse / J. Searle // Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language. - Minneapolis : University of Minnesota Press, 1979. - P. 235-240

Дж. Серль выделяет пять иллокутивных целей и, соответственно, пять классов речевых актов:

- 1) ассертив (цель - сказать, как обстоят дела);
- 2) комиссивную (цель - обязать говорящего сделать нечто);
- 3) директивную (цель - заставить другого сделать нечто);
- 4) декларативную (цель - изменить мир посредством данного произнесения);
- 5) экспрессивную (цель - выразить чувства или установки)¹

Однако какой бы классификации не придерживались ученые, большинство из них признают, что в первую очередь все речевые акты делятся на два типа: разграничение имеет место между коммуникативными и конвенциональными речевыми актами².

Коммуникативные речевые акты, в отличие от конвенциональных, строятся каждый раз заново, и их пропозициональное значение играет решающую роль при достижении перлокутивного эффекта. Конвенциональные речевые акты являются частью официальных и повседневных ритуалов и выполняют функцию социализации.

В результате анализа примеров установлено, что эмоциональные высказывания могут иметь замысел, соответствующий любой из 5 целей, выделенных Дж. Серлем, кроме декларативной. Отсутствие эмоциональных декларативных актов можно объяснить следующими предположениями. Для декларатива обязательно наличие конституирующих внеязыковых установлений, таких как церковь, закон, государство³, то есть социальных институтов. В ситуации, когда участники коммуникации придерживаются норм данного института, они сдерживают эмоции, так как произнесение эмоциональных высказываний выходит за рамки, принятые данными институтами. Можно предположить, что безэмоциональность

---

¹Серль Дж. Р. Что такое интенциональное состояние? / Дж. Серль //Язык, истина, существование. - Томск : Томский ун-т, 2002. —с. 184-203

²Aхundov A. A. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti / A. A. Axundov; - Bakı: Elm, 2005. - 452 s. Макаров М.Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе / М.Л.Макаров. - Тверь: Изд-во Тверского госуд. университета, 1998. - 199 с.; Остин Дж. Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. Прогресс, М, 1986. С.22-130; Серль Дж. Р., Что такое интенциональное состояние? / Дж. Серль //Язык, истина, существование. - Томск : Томский ун-т, 2002. — с. 184-203

³Серль Дж. Р. Что такое интенциональное состояние? / Дж. Серль //Язык, истина, существование. - Томск : Томский ун-т, 2002. — с. 184-203.

декларативов – сравнительно поздний этап эволюции языка. Как указывает М. Фуко, отчуждение высказываний в составе официального (=институционального) дискурса от феноменологических, а, следовательно, и от эмоциональных компонентов содержания наблюдается не ранее конца XVII - начала XVIII, то есть в период ухода в прошлое политического абсолютизма: «Язык XVI века был по отношению к себе в положении непрерывного комментария, но комментарий может функционировать лишь при наличии языка, который безмолвно предшествует речи, посредством которой делается попытка заставить его заговорить». К этому, же периоду времени относится зарождение рациональных разновидностей дискурса, в частности, дискурса планирования, в основу которого положена эксплицитная интенция¹. Таким образом, если в процессе развития дискурса художественной литературы вырабатывались стратегии и приемы преобразования эмоциональных состояний в интенциональные высказывания (ведь литература не может существовать без феноменологического содержания), то становление институционального дискурса шло по пути исключения феноменологического содержания. В этой закономерности следует усматривать очередной аргумент в пользу принятого в настоящей работе положения о диалектическом превращении эмоциональных содержаний в письменном дискурсе. Исходя из приведенных выше рассуждений, представляется возможным говорить о четырех классах эмоциональных речевых актов: эмоциональный директив, эмоциональный ассертив, эмоциональный экспрессив, эмоциональный комиссив. Однако следует сделать оговорку, что под эмоциональными речевыми актами понимаются такие речевые акты, в иллюкутивную цель которых входит эмоциональное содержание. Нами не выделяется дополнительный 6-ой тип речевых актов: эмотивные речевые акты, предложенные В.И. Шаховским и Л.А. Пиотровской². Как показали примеры, проанализированные нами, эмоциональность входит в те основные классы речевых актов, которые были выделены Дж. Серлем. Применение теории речевых актов к эмоциональным высказываниям

---

¹Казыдуб Н.Н. Аксиологические системы в языке и речи: Межвузовский сборник научных трудов. Л., Вестник ИГЛУ, 2009- с. 132-137

²Пиотровская, Л. А. Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования (на материале русского и чешского языков) /Л. А. Пиотровская. - СПб.: Образование, 1994.;Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций: монография / В. И. Шаховский. М.: Гнозис,-2008.

позволяет установить, какое место занимает эмоциональность в структуре речевого акта.

Многие авторы¹ отмечали дефектность традиционной классификации предложений на коммуникативные типы по «цели высказывания». Поскольку цель высказывания является экстралингвистическим параметром, который может быть установлен только психолингвистическими методами, предлагается базировать классификацию предложений на семном анализе. В качестве главных коммуникативных сем выступают сема сообщения информации и сема запроса информации. Вторичными коммуникативными семами являются сема социального статуса и сема поддержания коммуникации. Соответственно, обнаруживаются четыре коммуникативно-семантических разряда предложений – повествовательные, вопросительные, предложения социального статуса (приветствия и т. п.) и коммуникативные сигналы. На все коммуникативные семы могут накладываться (модулировать их) так называемые модулирующие семы – эмотивная сема (имеющая много разновидностей) и сема восклицательности. В данной схеме не находят особой рубрики повелительные предложения, рассматриваемые в рамках повествовательных (передача информации о волевом воздействии или волевом состоянии).

Конкретный языковой материал не подтверждает распространенного мнения о том, что восклицательность и эмоциональная окрашенность предложения идентичны². Имеются целые разряды восклицательных предложений (предложений, оформляемых и определяемых носителями языка как восклицательные) и, тем не менее, не несущих эмотивной семы. Таковы, например, ВП призыва (*Mark! Come here!*), многие оценочные ВП (*It's awfully nice! Funny!*), в том числе иронические («*I will be in a minute.*»– «*Which means never! Sneered aunt Cissie*»;) и целый ряд других. С другой стороны, эмоции могут быть выражены и при отсутствии восклицательного оформления предложения на письме и в звуковом языке, ср. *The poor bastard! Damn you!*

Мы полагаем, что сема восклицательности является специфич-

---

¹ Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М.: изд-во лит. на иностр. яз., 1957.; Шахматов А.А. Синтаксис русского языка, вып. II, Л.: Учпедгиз, 1941.

² Локшина Ф.В. Восклицательные предложения в английском языке: Дисс. ... канд. филол. наук, Л., 1958, с.12

ной и может быть интерпретирована как аппелятивно-импрессивная сема, т. е. сема усиленного коммуникативного воздействия на собеседника (рационального, эмоционального или волевого) Употребляя восклицательное предложение, говорящий (трансмиссор) стремится навязать слушающему (реципиенту) свою оценку, констатацию явления или объекта, волевое воздействие и т. п.

Четвертая глава диссертации – называется «**Синтаксические характеристики безглагольных эмотивных побудительных высказываний**». В этой главе раскрываются специфические особенности разговорного языка в рамках экспрессивных высказываний.

Когда речь заходит о безглагольных эмотивных предложениях, безусловно, надо подчеркнуть лингвиста Зандворта, который дает четкое деление всех видов предложений на два типа: 1) двухсоставные – two nucleus; 2) односоставные – one nucleus или single nucleus

Среди односоставных он выделяет восклицательные, побудительные предложения (stop, look) и вокативные (mother)¹.

У голландского лингвиста Е. Крузинга безглагольные побудительные предложения типа Yes, please – two lumps - получают термин усеченных или сокращенных предложений (shortened sentences) а вокативные предложения, слова предложения Yes, No, попадают в рубрику sentence-word. Указывает на их преимущественные употребление в живой разговорной речи, он определяет их как такой тип предложений, который не расчленен на подлежащее и сказуемое².

Другой голландский англицист Т. Поутсма объединяет в группу Elliptical Sentences предложения, в составе которых отсутствует подлежащее или сказуемое или то и другое и которые не могут быть восстановленные из контекста³.

Основоположники американского структурализма Л. Блумфилд и некоторые его последователи З. Харрис, У. Фрэнсис, Г. Глиссон и др. рассматривают любое нестандартное, неядерное предложение как трансформоядерного (т.е. двухсоставного) предложения.

Создается целый род новых предложений, все они выражает иное содержание т.к. в них названы конкретные действия, а в

---

¹ Zandvoort R.W. A Hand-Book of English Grammar. Groningen, Briston: Longmans, 1962

² Kruisinga E.A. Handbook of Present-Day English. 5th ed., Groningen: P. Nordhoff, 1932, 412 p., Part II, English Accidence and Syntax. 2, 480 p., Part 2. English Residence and Syntax 3, 550 p

³ Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. Part II, The Sentence, 1960, p.

исходных предложениях «all aboard», выражено общее значение движения перемещения. В предложения «The papers, if you please» - выражено наиболее общее отвлеченное значение побуждения. Таким образом, такое восстановление тех или иных якобы опущенных глаголов не только не нужно, но и невозможно ибо оно ведет к изменению всей структуры данных предложений и их стилистической окраски.

До недавнего времени вопросам грамматического анализа специфических особенностей разговорного стиля речи не уделялось, как этого бы следовало ожидать, должного внимания. Одной из основных причин такого положения, как известно, является характерное для традиционного языкознания пренебрежение к живому разговорному языку как возможному и достойному объекту научного исследования. Другой, не менее существенной причиной является то, что господствовавшее в языкознании логическое направление оказывало огромное влияние на грамматический анализ различных структурных типов высказываний. За норму и образец принимался идеальный "полный" тип высказывания (двусоставного), который наиболее близко подходит по своему строю к схеме суждения. Такая абсолютизация двусоставного высказывания привела, естественно, к недооценке подлинного разнообразия структурных типов высказываний, характерных для разговорного стиля речи. Анализ конкретных типов высказываний во всем их многообразии показывает, что и для английского языка тезис о двусоставности как обязательном признаке любого предложения является несостоятельным.

Наблюдения над синтаксисом английского языка показывают, что в нем, как и в ряде других индоевропейских языков, имеется ярко выраженная противопоставленность одних структурных типов высказываний другим, которые, несмотря на структурные различия, могут совпадать друг с другом по их функциональной направленности и общему значению.

Так, например, двусоставные предложения противопоставляются односоставным; полные – неполным (эллиптическим); глагольные – безглагольным и т. п. Но закономерности общего характера, в равной мере относящиеся к особенностям разговорной речи различных языков, не исключают наличия в каждом отдельном языке своих частных, свойственных только ему синтаксических характеристик, которые приобретают качество внутриязыковой нормы. Наиболее

продуктивными среди односоставных высказываний являются эмотивно-побудительные (глагольные и безглагольные): "Shut the door!", "Silence!", "Out of the way!", "Off with you!" и др.; качественно-оценочные восклицательные: "What a game!", "Wonderful!"; некоторые вопросительные: "What (How) about?", "What next?", "How so?" и др.

В количественном отношении односоставные высказывания вместе с истинно неполными (эллиптическими) составляют основной массив всех типов высказываний, употребляемых в английском разговорном.

При изучении безглагольных эмотивно-побудительных высказываний очень важную сторону представляет состав предложения.

Безглагольные эмотивно-побудительные высказывания характеризуются большим структурным многообразием. Это многообразие типов безглагольных эмотивно-побудительных высказываний объясняется тем, что их единственный главный член, представляющий собой структурно-грамматический и семантический центр таких высказываний, может быть выражен словами различных классов слов (т. е. различными частями речи) в различных сочетаниях.

Данные исследования драматических текстов и диалогических частей художественных произведений других жанров современных английских, американских, канадских и австралийских писателей позволяют нам выделить следующие основные структурные типы безглагольных эмотивно-побудительных высказываний:

- 1) Субстантивные эмотивно-побудительные высказывания.
- 2) Адвербиальные, или наречные.
- 3) Адъективные.
- 4) Герундиальные.
- 5) Слова-высказывания, главный член которых выражен модальным словом "please", а также словами утверждения и отрицания "Yes", "No".

В разговорном английском языке для выражения побуждения широко используется вопросительная форма высказывания в сочетании со специфической эмотивно-побудительной интонацией. Это вполне естественно, ибо в любом истинном вопросе заложена до некоторой степени эмотивно-побудительная модальность, хотя бы уже потому, что он "побуждает к ответу".

Хотя всевозможные вопросительные высказывания, употребляемые для выражения побуждения, представляют большой

интерес с точки зрения их структурных и иных особенностей, рассмотрение их не входит в нашу задачу, поэтому в данном разделе мы ограничимся анализом безглагольных вопросительных формул и фразеологических оборотов типа "What (how) about...?", "What next?", "How so"?

Подобные стандартные фразы характеризуются структурной и лексической устойчивостью, выступая как своего рода "побуждения к речи", т. е. как закрепленные за определенной речевой ситуацией фразы, вызывающей собеседника на высказывание.

Они представляют собой исторически сложившиеся в процессе общения синтаксически устойчивые словосочетания, которые, в основном, образовались из высказываний, утративших часть своих компонентов.

Поэтому нередко вопросительные формулы этого типа "восполняются" до "полных" синтаксически развернутых высказываний. Так, формула "What about...?" восполняется до "What is there about...?", а "What next?" до "What will you say next?", что в высшей степени сомнительно.

Структурная устойчивость этих синтаксических формул не позволяет истолковывать их как неполные высказывания даже в тех случаях, когда существуют параллельные "полные" конструкции.

С возрастанием частотности их употребления такие высказывания постепенно перестают быть неполными, особенно, если в "полном" виде они совсем или почти совсем не употребляются.

Синтаксическая самостоятельность и независимость таких стереотипных формул подкрепляется наличием структурно - и функционально однородных конструкций, которые не могут быть соотнесены с какими-либо синтаксически "полными" типами высказываний.

К данной структурной группе безглагольных вопросительных высказываний примыкает и типичная для синтаксиса разговорной речи безглагольная конструкция "Your name, please", часто выступающая в роли "анкетного" вопрос. Однако вопросительность в подобных высказываниях оказывается очень ослабленной, что нередко находит отражение в пунктуации. Значение побуждения в таких высказываниях является доминирующим, о чем свидетельствует регулярное употребление при них модального слова "please". Например: 1) At the reception desk the clerk said, "Your name, please,

ignore?"; 2) "She lives with an invalid mother near Westbourne Grove".
"The exact address, please".

Общим модальным значением таких безглагольных вопросительных конструкций является побуждение собеседника не к какому-либо действию, а к высказыванию. Например: 1) Johnny. Pop, how about some wine? Father. OK, let's have some wine; 2) Frank. Supposing the answer is favorable what next? Taplow: Oh – science, sir, of course.

Таким образом, рассматриваемые вопросительные конструкции фразеологизированного характера следует считать самостоятельным типом высказываний, характеризующихся полнотой грамматического состава. Они, следовательно, не неполные высказывания.

Выражая всем своим строем обобщенное значение побуждения без названия конкретного действия, безглагольные эмотивно-побудительные высказывания, так же как и глагольные, характеризуются многообразием модальных оттенков. В отдельных речевых актах это общее значение побуждения конкретизируется, распадаясь на более частные эмотивно-побудительные значения, такие, как требование, приказание, просьба, мольба, приглашение, призыв, совет и т. п.

Сужение общего значения побуждения до частных значений осуществляется в устной речи исключительно за счет специфической интонации. На эту роль интонации в выражении различных частных оттенков побуждения указывают многие исследователи.

Наблюдения А.А.Трофимовой¹ над интонацией повелительных высказываний показали, что границы между приказанием и требованием, с одной стороны, и требованием и просьбой, с другой стороны, очень расплывчаты. Но в процессе общения требование сравнительно легко отграничивается от приказания и просьбы с помощью контекста, или ситуации, а также интонации.

В зависимости от грамматической характеристики той или иной части речи, функционирующей в качестве главного члена безглагольных эмотивно-побудительных высказываний, внутри некоторых из выделенных нами структурно-морфологических типов возможно, выделить еще подтипы этих предложений.

---

¹ Трофимова А.А. Приемы выражения взаимосвязи реплик диалогической речи (на материале современного английского языка). Дисс. ... канд. филол. наук, 1964

А в зависимости от наличия или отсутствия при главном члене распространяющих его второстепенных членов намечаются варианты основной модели того или иного типа или подтипа безглагольного эмотивно-побудительного высказывания.

Такое выделение будет способствовать более детальному и глубокому выявлению конструктивных и иных специфических особенностей безглагольных эмотивно-побудительных высказываний. Наша задача и состоит в том, чтобы выяснить количество и специфику вариантов каждой модели предложения в зависимости от реального оформления его главного члена.

В **заключении** представлены выводы, сделанные по результатам проведенного исследования и обозначены перспективы дальнейшего исследования, эмоций в тексте художественного произведения и подводятся итоги проведенного исследования.

В единой модели компонентов высказываний на переднем плане пребывают интенция и эмотивное положение разговаривающего к адресату, оценка считается фоном для реализации интенции, а пропозиция – предлогом для выражения почтения, уважительного отношения к адресату; экспансивный составляющий время от времени совершенно нейтрализован, «законсервирован» и располагаться в самом дальнем «углу» модели, готовый, но, по главному притязанию изменить собственную позицию и выйти на передний план, составив партнерскую пару интенциональному высказыванию (в случае, к примеру, чистосердечной, эмоциональной просьбы).

В самом общем виде результат проделанного исследования объединяется к доказательству верности идеи о многосоставной динамичной (конституируемой) сути парадокса эмотивности актуальных компонентов высказывания, актуализация разных потенциалов которого определяется прагматической обстановкой и особыми языковыми средствами, оказавшимися в постановлении говорящего и слушающего. Высказывания, реализующие экспрессивные речевые акты, считаются ярким подтверждением реальности такой трактовки, позволяющей открыть способности языковых единиц при реализации любых замыслов говорящего в актах речи, оттенить аспекты человеческой мысли.

В результате предпринятых синтактико-семантических исследований актуализации компонентов высказываний выявлено:

1. Высказывания являются единицами коммуникации и представляют собой различные по своей синтаксической структуре образования. Объединяет их в один тип наличие элемента, характеризваемого синтаксико-семантическим признаком эмотивности.

2. Нами проведено исследование одноядерных эмотивных высказываний. Одноядерными они называются потому, что содержат только один ядерный компонент, эмотивными – из-за наличия в них элемента, характеризующего эмотивностью. Таким образом, в названии данного типа отражается характеристика предложений со стороны их поверхностной и глубинной структуры.

3. Говоря о побудительных предложениях в английском языке, мы считаем, что основной коммуникативной функцией побудительных предложений является привлечение внимания собеседника к высказыванию.

4. В высказывании односоставные безглагольные побудительные эмотивные элементы как единица синтаксического уровня реализует текстовые и стилистические потенции, связанные с его грамматическими характеристиками. Односоставности безглагольных побудительных элементов, его безглагольности и отсутствию возможностей морфологического выражения некоторых грамматических категорий (времени, лица, наклонения) противопоставляются герундийность, субстантивность, адвербиальность, адъективность и т.д.

5. Настоящая работа представляет собой попытку комплексного рассмотрения текстообразующих потенций односоставных безглагольных эмотивных высказываний, и каждый ее раздел может стать объектом отдельного исследования. Функциональный анализ эмотивных высказываний показал, что данные предложения, с одной стороны, являются проявлением дифференциации средств, используемых в ситуации оценки, с другой стороны, эти высказывания стандартизируют выражение экспрессивной, эмоциональной оценки.

6. Безглагольные побудительные высказывания как самостоятельные в семантико-синтаксическом плане строения участвуют в тексте в качестве полноценной коммуникативной единицы,

фигурирующий в структурировании текста.

7. Во фрагменте текста односоставные безглагольные побудительные высказывания выступают в качестве текстообразующей единицы, взаимодействующей с другими синтаксическими структурами и участвующей в структурировании высказывания. Занимая определенную позицию в высказывании, безглагольные побудительные высказывания обеспечивают логику изложения высказывания.

8. Синтаксические явления, в частности эмотивные высказывания, можно исследовать в аспектах как лингвистического (синтаксического), так и стилистического (лингво-стилистического) анализа.

9. Диалогическая речь современного английского языка богата эмотивными предложениями. Большая употребительность данных предложений ведет к расширению возможностей лексического наполнения эмотивных синтаксем (субстанциальной эмотивной и др.), потребность в выражении эмоций в более яркой форме приводит к преобразованию, обновлению устойчивых эмотивных предложений (в частности, в лингво-стилистических аспектах), актуальных и интересных.

10. Синтаксемный анализ представляет собой заключительный этап изучения одноядерных эмотивных высказываний. Особенностью последних является то, что в их рамках раскрывается эмотивная семантика, носителями которой выступают элементарные единицы глубинной структуры предложения – синтаксемы.

11. Исследование синтаксико-семантического содержания синтаксем требует дифференциации занимаемых ими синтаксических позиций. Имеющийся в нашем распоряжении фактический материал позволил выявить, что односоставные безглагольные синтаксемы употребляются в двух синтаксических позициях – в позиции ядерного компонента и в позиции приложения данных предложений.

12. Позиция ядерного компонента является сильной позицией для эмотивных синтаксем, тогда как позицию высказывания могут занимать как синтаксемы, имеющие в своем содержании признак эмотивности, так и элементы, лишенные этого содержательного признака.

Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı nəşrlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Парадигматический ряд кондициональных синтаксем// “Ümummillli Lider Heydər Əliyevin sərəncamı ilə Ali məktəblərimizə universitet statusu verilməsinin 10 iliyinə həsr olunmuş xarici dillər tədrisinin aktual problemləri III Respublika elmi konfransının materialları (15-17 aprel 2010-cu il) II hissə. Bakı, 2010, Səh. 88-92

2. Функции эмотивных синтаксем //“Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Professor-Müəllim Heyətinin Universitetinin 90 illik Yubileyinə Həsr Olunmuş X elmi konfransının materialları. Bakı, ADPU, 2012, səh. 264-270

3. Nida cümlələrində emotiv məna //Dil və Ədəbiyyat Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal №3 (87), Bakı, 2013 , səh 22-26

4. Анализ связи морфологических и синтаксических единиц //Ученые Записки Таврического национального университета им В.И.Вернадского Том 26 (65), №2, «Филология», Социальные Коммуникации, Симферополь, 2013, səh 297-304

5. Исследование активных речевых единиц в лингвистике //Международная конференция на тему «Язык, культура, этикет в современном полиэтническом пространстве», 18-20 октября 2013, Нальчик, səh. 9-14

6. Статус эмотивности в лингвистике //Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransının materialları. II cild, Bakı, 2013, səh.133-135

7. Категория эмотивности в развитии системы языкового выражения// Dil və Ədəbiyyat, Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal,№ 4(88), Bakı, 2013, səh.90-93

8. Универсалии в реализации категории эмотивности// Sivilizasiya, № 8/2014. Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2014,səh53-57

9. Сопоставление односоставных эмотивных предложений// Dil və Ədəbiyyat, Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal, № 4(91), Bakı, 2014, səh.8-10

10. Акционцентрический эмотивный текст //Sivilizasiya, 9/2014, Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2014,səh.81-85

11. Проблема эмотивных функций языка //Dil və Ədəbiyyat, Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal,№ 4 (92). Bakı, 2014,səh.22-24

12. Номинативность в ее отношении к понятиям «элиминации», «эллипс», «неполнота»// Sivilizasiya №11/2014, Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2014,səh.54-59
13. Репрезентации эмотивных ситуаций с «множественным субъектом»//Sivilizasiya №1/2015. Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2015,səh. 13-17
14. Эмотивные ситуации с типом носителя состояния «адресант и третьи лица»//Sivilizasiya № 2/2015. Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2015, səh. 15-19
15. Emotiv mikromətnlər emotiv şəraitləridir prototipləridir// Axtarışlar, cild 5, №3, Naxçıvan, 2015, səh. 97-101
16. Влияние интенционального состояния коммуникантов на выбор стратегии //Dil və Ədəbiyyat, Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal,№2(94), Bakı, 2015, səh.61-64
17. Когнитивный анализ построения эмотивного текста// Filologiya məsələləri, №6, Bakı, 2015,səh. 92-97
18. Лингвистический анализ художественного текста в классической филологии// Научные исследования в сфере гуманитарных наук: открытие 21 века. Материалы II Международной научно-практической конференции 23-24 апреля 2015 года Пятигорск,2015, səh.16-19
19. Культурно специфическое понятие в категории эмотивности //Sivilizasiya 5/2015. Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2015,səh.38-43
20. Исследование эмотивных текстов с местоимением третьего лица единственного числа //Axtarışlar, cild 5,№4, Naxçıvan, 2015,səh. 83-89
21. Экспрессия в эмотивном тексте// Dil və Ədəbiyyat, Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal, 3(95), Bakı, 2015,səh. 81-84
22. Анализ эмотивных микротекстов в письмах //Filologiya məsələləri,№7, Bakı, 2015,səh.203-208
23. Лингвистический анализ эмотивных предложений в английском языке//Monoqrafiya// “Elm və təhsil” nəşriyyat-poliqrafiya müəssəsiISBN 978-9952-8176-8-3, Bakı, 2015, 336 səh.
24. Сдвиг и совмещение точек зрения как способ выражения эмоций// Filologiya məsələləri,№8, Bakı, 2015, səh.360-365
25. Синтактико-семантический обзор эмотивности в тексте//Вестник КазНУ, серия филологическая, №1 (159) , Алматы , 2016, səh.126-130

26. Illocutionary in the emotive `speech act//The Research Journal Papers on Language and Literature, Vol. 23. No: 3, 2016, USA, Southern Illinois University, pp 92-105

27. Выражение эмоций в несобственно-прямой речи. Dil və Ədəbiyyat Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal 2 (98) Bakı 2016, səh.73-76.

28. K. Abdurehmanova W.Somerset Maugham “Theatre” (teaching aid) Bakı, 2016, 210 səh.

29. Анализ влияние интонации на высказывание. //Filologiya məsələləri, №1, Bakı, 2017, səh. 252-257

Abdurəhmanova Könül Elxan qızı
Mətnə söyləm komponentlərinin aktuallaşması
XÜLASƏ

Tədqiqat işi giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, aprobasiyası, və quruluşu haqqında məlumat verilir.

“Söyləm komponentlərinin aktuallaşmasına dair nəzəri fikirlər” adlı birinci fəsil dörd yarım fəsildən ibarətdir. Birinci fəsildə tədqiqat işində söyləm komponentlərinin tədqiqində istinad olunan əsas nəzəri fikirlər və mövqələrin xülasəsinə həsr olunmuşdur. Burada söyləm və onun komponentlərinə dair ümumi metod və tədqiqatlar, və onların araşdırılmasında yerli və xarici dilçilikdə yanaşmalardan bəhs edir.

İkinci fəsil “Söyləmlərin təhlili və emotivliyin söyləmə təsiri” adlı ikinci fəsil söyləmlərin emotivlik kateqoriyalarının tədqiqi üzərində irəli sürülən əsas nəzəri fikirlər və mövqələrin xülasəsinə həsr olunmuşdur. Burada emotivlik, emosionallıq, ekspressivlik arasında olan əsas fərqlər araşdırılır. Psixoloji bir fenomen kimi emosionallıq, kommunikasiya və pragmatika nöqtəyi, daha dəqiq desək, danışq aktı nəzərdən araşdırılması nəzərdə tutulur. Bu fəsil 4 yarım fəsildən ibarətdir.

Üçüncü fəsil “Nitq fəaliyyəti nəzəriyyəsində söyləmlər” adlanır və emotivliyin mahiyyətinin nitq aktında sintaktik-semantik əlamət kimi müəyyənləşdirilməsindən bəhs edir. Burada emotiv sintaksemlərin variantları, onların distributiv xarakteri və hər bir sintaksemin leksik mahiyyəti araşdırılır. Danışq dilinin sintaksini araşdırarkən, dildə nidanın roluna diqqət cəlb olunur, və yalnız realığa qarşı emotiv əlaqələr bildirən emosiyaların istifadə olunmasına dair təklif irəli sürülür.

Dissertasiyanın dördüncü fəslə “Feilsiz emotiv əmr mənalı söyləmlərin sintaktik səciyyəsi” adlanır. Bu fəsildə ekspressiv söyləmlər çərçivəsində danışq dilinin səciyyəvi xüsusiyyətləri şərh olunur. Ədəbiyyatdan olan nümunələr əsasında təknüvəli feilsiz söyləmlər tədqiqata cəlb olunur. Struktur cəhətdən onlar tam, dolğun cümlə kimi nəzərdə tutulur, və bu da onların spesifikasiyasıdır, çünki sintaktik qaydaları pozmadan istifadə oluna bilməz. və emotivliyin mahiyyətinin nitq aktında sintaktik-semantik əlamət kimi müəyyənləşdirilməsindən bəhs edir. Dissertasiyanın nəticə hissəsində tədqiqatın əsas nəticələri ümumiləşdirilir.

**Actualization of the components of utterance in a text
SUMMARY**

The thesis consists of Introduction, four chapters, conclusion and the list of used literature.

Introduction substantiates the urgency of investigation, determines the aim and its goals, theoretical and practical significance, its object and subject, the method of investigation in the research as well as provides brief information on the structure of the thesis.

The first chapter entitled "Theoretical viewpoints on the actualization of components of utterances and methods of their research" consists of four subchapters. In chapter I, devoted to the presentation of main theoretical propositions on which the research component of utterances is based in the thesis. It considers the common research methods and studies the utterances and their components in the foreign and local linguistic literature.

Chapter II, entitled "Analysis of utterance and the impact of emotiveness on an utterance" is devoted to presenting the basic theoretical propositions on which the research category of emotive utterances is based in the thesis. It considers the conventional distinction between such categories as emotiveness, emotional, expressive. As a psychological phenomenon of emotion it is reflected in the emotive category, which is proposed to study the communicative and pragmatic point of view, namely, in the speech act. This chapter consists of 4 subchapters.

Chapter III, entitled "Utterances in the theory of speech act," begins with a definition of the essence as the emotive syntactic and semantic features in the speech act. It defines variants of emotive syntaxemes, reveals their distributive characteristics and investigates lexical volume of each syntaxeme. Studying the syntax of spoken style, it indicates the presence of interjections in the language and offers to express emotions that are means of expressing the emotional relationship to reality.

Chapter IV of the thesis is entitled "Syntactic features of verbless emotive-imperative utterances". This chapter reveals the specific features of the spoken style within the framework of expressive speech. In this chapter based on the examples from literature are in detailed consideration of verbless mononuclear utterances. In terms of structure, they are also full sentences, because the structure of these sentences is their specificity and cannot be changed without breaking the syntactic rules of the latter.

The basic results obtained in the process of research are summarized in the conclusion.

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

KÖNÜL ELXAN qızı ABDURƏHMANOVA

**MƏTNDƏ SÖYLƏM KOMPONENTLƏRİNİN
AKTUALLAŞMASI**

5704.01—Dil nəzəriyyəsi

5708.01– German dilləri

**Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2018
**Dissertasiya AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Nəzəri
dilçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir.**

Elmi məsləhətçi: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Məsud Əhməd oğlu Mahmudov

Rəsmi opponentlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Mayıl Binnət oğlu Əsgərov

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Sevinc Abasqulu qızı Məhərrəmovə

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi və
İngilis dili kafedraları**

Müdafiə “10” aprel 2018-ci il saat 14⁰⁰-da AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdindəki filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ 7 ” mart 2018-cı ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**

Məmmədova S.Y.

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqata cəlb olunan dissertasiya işi söyləm komponentlərinin aktuallaşması məsələsinə həsr olunmuşdur. Ənənəvi sintaksis (qrammatikanın cümlə və cümlədaxili söz birləşmələrindən bəhs edən şöbəsi) cümləni təfəkkür prosesinin vahidi, kommunikativ vahid kimi öyrənir. Bu da cümlənin çoxsaylı təriflərində ətraflı əks olunur. Bu barədə A.Q.Rudnyovun "Mürəkkəbləşdirilmiş cümlə sintaksisi" əsərində belə bir tərifə rast gəlirik: "Cümlə qrammatik baxımdan rabitəli nitqin vahidləri kimi formalaşdırılmış və nisbətən bitmiş fikri ifadə edən söz və sözlər qrupudur"¹.

"Muasir rus ədəbi dilinin qrammatikası"nda, "cümlə əsasən fikrin formalaşması, ifadəsi və çatdırılması vasitəsi olub mövcud dilin qanunlarına uyğun olaraq qrammatik cəhətdən formalaşan bütöv nitq vahididir"². Feilsiz emotiv söyləmlər müvafiq olaraq müəyyən və birmənalı qrammatik xüsusiyyətlərə və səciyyəvi kommunikativ əhəmiyyətə malik olan sadə cümlənin ayrıca növü kimi müəyyən edilir. Burada çox zaman belə cümlələrin baş üzvü isimlə ifadə olunur və əşyanın yaxud hadisənin mövcudluğu haqqında fikri bildirir.

Buna oxşar bütün təriflərdə cümlənin funksional vahidinin, nitq kommunikasiyanın vahidi kimi qəbul edilməsi ilə bağlı cəhət xüsusilə vurğulanır. Bununla yanaşı, sintaksisin konstruktiv vahidi kimi cümlənin qrammatik səciyyəsi məhz onun mövcud dil qanunlarına uyğun olaraq, qrammatik cəhətdən formalaşmasını və cümlənin baş üzvünü, morfoloji ifadə formasını göstərməklə məhdudlaşır.

Bütün dil formaları kimi, söyləm nitq faktı deyil, daha çox dil faktıdır. Lakin söyləm sözlərin formaca birləşməsinə görə deyil, funksiyasına görə hesab olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, eyni dil quruluşu (ifadə üsulu, tərkib) müxtəlif funksiyalara malik ola bilər. Cümlə quruluşunun hər zaman kommunikativ funksiya ilə əlaqəsi olmadığı kimi, kommunikativ funksiya da həmişə qəti qrammatik formalar tələb etmir. Daha doğrusu, qrammatik forma olmasa da, ünsiyyət yaratmaq mümkündür. Kommunikativ funksiyanın mahiyyət etibarilə, heç də semantik eksplikasiyaya ehtiyacı yoxdur (müqayisə et: yarımçıq suallar, ellipsis və s.) Beləliklə, nitq üçün səciyyəvi ifadə vasitəsi olan söyləm anlayışı qrammatikanın köməyi ilə yaranan vahidlərə şamil edilmir. Qeyd etmək

---

¹Руднев А.Г. Синтаксис осложненного предложения. М.: Учпедгиз, 1959

²Шведова Н. Ю. Грамматика современного русского литературного языка. М.: Наука, 1970

lazımdır ki, dildə sərbəst qrammatik quruluşa malik çoxsaylı konstruksiyalar mövcuddur, onlarda müxtəlif ifadələr üçün nümunə ola bilər.

Kommunikativ vahidlərə xas olan xüsusiyyət (yəni, real gerçəkliyə münasibət) yalnız intonasiya vasitələrinin köməyi ilə ifadə oluna bilər. İfadə intonasiyasının funksiyası feilsiz vahidləri (nominativləri) kommunikativ vahidlərə çevirməkdən ibarətdir. A. Qardinerin sözləri ilə desək, cümləyə iki forma aiddir: 1) sözlərdən asılı olan dil forması, yəni sözlər vasitəsilə yaranan forma; 2) prosodik (vurğulu və vurğusuz, uzun və qısa hecaların tələffüz olunması üsulu), supersegment forma, yəni səs tərz, ritm, vurğu, intonasiya ilə yaranan forma¹.

A. Qardinerin belə mövqeyi A. de Qrootun² “cümlənin iki təbəqəlilik qanunu”na uyğun gəlir. Bu qanuna görə, hər cümlənin iki təbəqəsi mövcuddur: 1) obyektiv, yəni sözlərlə ifadə olunan təbəqə; 2) subyektiv, yəni intonasiya ilə yaranan təbəqə.

Bu formalar arasında elə mühüm fərqlər vardır ki, onlar bir sözləm daxilində bir-birinə uyğun gəlməməsi ilə sübut olunur. Başqa sözlə desək, qrammatik quruluş və supersegment formalar hər zaman bir-biri ilə uyğunluq təşkil etmir. Sözləm danışıq nitqinin əsas kommunikativ elementlərindən biridir. Qeyd etməliyik ki, sözləmin xüsusiyyətləri də kifayət dərəcədə öyrənilməmişdir: onun sintaktik təbiəti, normativ və fərdi-ekspressiv cəhəti, funksional baxımdan müxtəlifliyi, sözləmin emotivliyinin qarşılıqlı əlaqə növləri, sözləmin üsulları və əlaqə vasitələri, bu əlaqənin xarakteri, sözləm tərz (leksika və sintaksis), eləcə də onların bir çox dildaxili və dilxarici cəhətləri hərtərəfli və əhatəli tədqiqatın diqqətindən kənar qalmışdır³.

Mövcud dilçilik ədəbiyyatında “sözləm” termini müxtəlif cür şərh edilir. Dilçilərin əksəriyyəti belə hesab edir ki, replika dinləyicinin öz həmsöhbətinin (danışanın) bu və ya digər rəyinə verdiyi reaksiyasıdır. Lakin dialoq nitqinə həsr olunmuş bir sıra tədqiqatlarda sözləm təkcə dinləyicinin danışan şəxsin nitqinə olan reaksiyası kimi deyil, eyni zamanda dialoqun başlanğıcı, onun çıxış nöqtəsi, eləcə də yeni mövzuya keçid vasitəsi hesab edilir.

---

¹Gardiner A. The Theory of Speech and Language, 2nd edition. Oxford, 1951, p. 209

²A. W. de Groot, Classification of the Uses of a Case illustrated on the Genitive in Latin, «Lingua», VI, 1956, p. 865

³Gardiner A. The Theory of Speech and Language, 2nd edition. Oxford, 1951, s. 209

Cümlənin funksional tərəflərinin vurğulanması bütövlükdə cümləni, məhz intonasiyanı və onun ekspressiv funksiyalarını səciyyələndirən formal əlamətin aşkar olunmasına gətirib çıxardır.

İntonasiya və emotivliklə yanaşı, konstruktiv-qrammatik əlamət olaraq predikativlik nəzərə alınır. Bu da cümlənin iki baş üzvünün (mübtədə və xəbərin) ya dinamik birləşməsi, ya da sözlərin zaman, modallıq və şəxs kateqoriyaları vasitəsilə ötürülən məzmunun gerçəkliyə aid edilməsi kimi anlaşılır¹. Onu da etiraf etmək lazımdır ki, mübtədə ilə xəbər arasında bir əlaqə kimi başa düşülən predikativlik elə cümlələrdə təsadüf olunur ki, hər iki baş üzvün iştirakı və yaxud predikativ əlaqəni təktərkibli cümlələrə də şamil etməklə, onlar bərpa oluna bilər.² İki baş üzvün aşkar olunması mümkün olmadığı cümlələrdə, xüsusilə də feilsiz emotiv cümlələrdə predikativ əlaqə mövcud olmur.

Sözlərin məzmununun gerçəkliyə şamil edilməsi baxımından tədqiq edərək predikativliyin daha dəqiq tərifini vermək tələb olunur. Buna görə də predikativlik və modallıq anlayışlarının daha geniş şəkildə fərqləndirilməsinə ehtiyac duyulur³. Bu cür qeyri-dəqiqlik bir tərəfdən modallığın cümlənin əlaməti kimi qəbul edilməsinə⁴, digər tərəfdən isə cümlənin konstruktiv əlaməti kimi predikativliyin inkarına səbəb olur. Məsələn, Q.M.Rayxel hesab edir ki, qrammatik predikativlik sadə ikitərkibli cümlədə mövcud olur. “Feilsiz cümlələr predikativliyi olmayan cümlələrin struktur növlərinə bir nümunə kimi çıxış edə bilər”⁵. Daha sonra belə bir fikir irəli sürülür ki, “gerçəkliyə olan aidiyyət ayrıca bir cümlənin deyil, ümumiyyətlə, nitqəxas olan cəhətdir”, belə ki, söz və söz birləşmələri də gerçəkliyə aid olub nəticə etibarilə modallıq, zaman və şəxs kateqoriyaları təkcə cümləyə aid olmur⁶.

---

¹ Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М.: Высшая школа, 1986, с.76

² Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания. СПб, 1994, с.63

³ Виноградов В.В. Göstərilən əsərdə, səh.76

⁴ Шапиро М.А. Оценочные номинативные предложения (в современном английском языке) // Проблемы английской филологии. – Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1972. – Вып. 2. С. 128–129.

⁵ Райхель Г.М. Предикативность и предложение / В сб.: Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Тезисы докладов, М., 1971, с. 37

⁶ Юдина Н. Е. К вопросу об эмоциональных конструкциях в составе диалогических единств: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Н. Е. Юдина. - М., 1973.

Bununla belə, əgər predikativlik kateqoriyası anlayışında daxili fikir ayrılıqlarından uzaqlaşdıq, onu cümlənin konstruktiv-qrammatik əlaməti kimi qəbul etsək, bu zaman tədqiqatın vəzifəsi cümlədə modallıq, zaman və şəxs mənalının ifadə vasitələrinin axtarılıb tapılmasına yönələcəkdir. Adı cümlədə göstərilən mənalı feilin şəxs forması və intonasiya ilə verilir; feilin şəxs forması olmadıqdaməlum olur ki, predikativlik kateqoriyası bütövlükdə cümləyə aiddir və belə halda o, intonasiya ilə ifadə olunur. Feilsiz cümlələrə predikativlik kateqoriyaların aşkar edilməsi cəhdlərini tətbiq edərkən müəyyən olmayan çətinliklər üzə çıxır. Feilsiz cümlələrdə zamanın səciyyələndirilməsi barədə məsələ müxtəlif cür izah edilir. Belə ki, bəzən oxşar cümlələrdə indiki zamanın mənası aşkar olunur; digər tərəfdən isə, hesab etmək olar ki, feilsiz cümlələr öz struktur xüsusiyyətlərinə görə hər hansı zaman əlamətlərini ifadə etmək imkanından məhrum olur¹. Bununla bağlı A.S.Popov da analoji qənaətə gəlir: feilsiz cümlələrin feilin indiki, keçmiş və gələcək zamanda işlədildiyi cümlələrlə qarşılıqlı əlaqədə istifadə oluna biləcəyinin və mövcud kateqoriyanın standart zaman göstəricilərinə malik olmaması əsasında müəllif göstərir ki, indiki zamanın feilsiz cümlələrə aid olanın mənası qrammatik məna hesab olunmur. A.S.Popov belə bir nəticəyə gəlir ki, adlıq cümlələr, gələcək və yaxud keçmiş zamanda olan feilli cümlələr vahid sıranı təşkil etmir².

Bununla belə hesab etmək olar ki, modallıq feilsiz emotiv cümlələrdə daha aydın şəkildə dərk olunur və intonasiya vasitəsi ilə dinləyiciyə çatdırılır. İntonasiyaya feilsiz emotiv cümlələrdə yeganə predikativlik kateqoriyası olan modallığın ifadə vasitəsi kimi istinad, çox güman ki, onun tərəfindən yerinə yetirilən funksiyaların çoxluğu səbəbindən yetərsiz qalır və kifayət etmir³. Bu məqamı da diqqətdən qaçıрмаq olmaz ki, intonasiya emosional-ekspressiv çalarları ifadə etməkdən və cümlənin kommunikativ növünü formalaşdırmaqdan əlavə, cümlənin predikativliklə yanaşı konstruktiv əlaməti kimi və eləcə də sonuncunun ifadə vasitəsi kimi, ikiqat funksiyaları yerinə yetirir. Bundan başqa, intonasiya əlamətinin vacib olmaması (məsələn, yazılı nitqdə), dildə cümlənin statusunda inkar edilən ("adlıq təsəvvür" adlanan halda) bitmiş intonasiyanın yaratması intonasiyanın feilsiz emotiv cümlələrin predikativliyinin aydın göstəricisi kimi

---

¹Вейхман Г.А. Новое в английской грамматике. М.: Высшая школа, 1990.

²Попов А.С. Грамматические признаки номинативных предложений // Уч. записки Курского Пед. Ин-та, вып. 6, 1957, с. 62; А также: Функциональные типы номинативных предложений. Там же, вып. IX, 1959, с. 115

³Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М.: изд-во АН СССР, 1975, с. 15

çıxış etmək qabiliyyətinə, ondan feilsiz emotiv cümlələrin müəyyənləşdirilməsi zamanı əsas əlamət kimi istifadə etmək imkanına şübhə oyadır. Əgər intonasiya nəzərə alınmazsa, o zaman feilsiz cümlənin zaman və obyektiv modallıq mənalарının məcmusu kimi qəbul etdikdə, qrammatik mənanın hansı tərzdə müəyyən edilməsi tamamilə aydın olmur. Beləliklə, predikativliyə olan istinad adlıq cümlələrin mahiyyəti haqqında məsələnin birmənalı və ardıcıl həllinə gətirib çıxarmır.

Çox zaman cümlənin rabitəli nitqin bitmiş fikrini ifadə edən vahidi kimi ənənəvi anlayışına qarşı onun müəyyən formal əlamətlərlə səciyyələnən çoxdərəcəli srtuktur, müəyyən bir kompleks vahid anlayışı qoyulur. Həmin anlayış 50-60-cı illərdə sintaksisə aid ədəbiyyatda geniş şəkildə inkişaf etmişdir¹. Bununla yanaşı, belə bir fikir dəqiq və ardıcıl şəkildə irəli sürülür ki, cümlənin ənənəvi anlayışının arxasında ən azı bir-birindən fərqlənən və tamamilə zəruri olan iki hadisə durur. Bu bərdə, artıq A.İ.Smirnitski özünün “İngilis dilinin sintaksisi” adlı əsərində yazır: “Cümlə özü-özlüyündə dil materialının əsas vahidlərini təmsil edir və dilin öz vahidlərini onların içərisindən ayırmaq üçün linqvistik tədqiqinə ehtiyac duyulur”. Daha sonra müəllif qeyd edir: “Cümlədə biz dilin müəyyən vahidləri olan, öz konkretliyi və tamlığı ilə cümlədən fərqli olaraq məlum quruluş düsturlarını aşkar edirik”².

Vahid “cümlə” termininin arxasında gizlənmiş iki anlayışın dəqiq fərqləri bərdə oxşar fikir məlum olduğu kimi, çex dilçiləri tərəfindən də dəqiqliklə söylənilir. Onlar “cümlə” termininin aşağıdakı iki anlayışının bir-birindən fərqləndirilməsini faydalı hesab edirdilər: 1. Cümlə müəyyən vəziyyətlə əlaqədar sadə dil təzahürü kimi, 2. Cümlə bu təzahürün adi tipikləşmiş qrammatik forması kimi³.

“Cümlə dildə mücərrəd model kimi çıxış edir, nitqdə isə konkret söyləmə kimi gerçəkləşir” fikri geniş dəstək qazanmış və daha da inkişaf etmişdir.

---

¹Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. М.: Высшая школа, 1973, с. 133; Валимова Г.Б. Функциональные типы предложений в современном русском языке. Изд-во Ростовского Ун-та, 1967, с. 51-64; Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М.: изд-во лит. на иностр. яз., 1957, с.135

²Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М.: изд-во лит. на иностр. яз., 1957, с.35

³Девкин В.Д. Особенности немецкой разговорной речи. М.: Международные отношения, 1979, с.130

Mücərrəd model (və yaxud cümlənin düsturu) dedikdə, “sözlərin sırasından nitq çərçivəsindən kənarda minimum kommunikativ vahidi yaradan sintaktik quruluş” başa düşülür¹. Buna görə də cümlənin mücərrəd model kimi sintaktik forma olması və dilə aidiyyəti haqqında mövqe olduqca mühüm sayılır. Başqa sözlə, sintaksis nəzəriyyəsinin qrammatik obyektə söyləmə deyil, cümlə olmaqla dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilir. Beləliklə, cümlənin tədqiqinə hər hansı bir qlobal dil vahidi kimi belə yanaşmanın əksinə olaraq, vahid termin arxasında gizlənmiş və bir-birindən fərqlənən vahidlərin diferensiallaşdırılmış təhlili, cümlənin müəyyən bir düstur (struktur, sxem) kimi təhlili və onun mövcud sxemin gerçəkləşməsi kimi təhlili qoyulur. Sintaksis nəzəriyyəsinin obyektə, dil vahidi kimi cümləni nitq vasitəsi kimi söyləmədən ayırmağa imkan verən buna bənzər yanaşma feilsiz emotiv cümlələrin təhlilində kifayət qədər perspektiv təsəvvür edilir. Cümlənin səciyyəvi sintaktik vahid anlayışına istinad etməklə feilsiz emotiv məişət cümlələrinin bütün müxtəlifliyini özündə mümkün elementləri cəmləşdirən və onların qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirən modellərin müəyyən siyahısı kimi təsəvvür etmək imkanı vardır.

Mövzunun aktuallığı. Müasir sadə və mürəkkəb cümlənin hüdudlarının bir-birindən ayrılması, cümlə formasının və söyləmənin məzmununun oxşarlığı problemi mübahisəli olaraq qalmaqdadır. Buna görə də dilçiliyə dair ədəbiyyatda özünün kifayət qədər izahını tapmamış formal şəkildə mürəkkəbləşdirilmiş sadə cümlələrin quruluşları diqqəti cəlb edir.

Müasir dövrdə söyləmənin semantikasının kommunikativ strukturunda qarşılıqlı münasibəti, cümlənin qrammatik və aktual şəkildə üzvlərə bölünməsi probleminə artan maraq müşahidə olunur. Tədqiqatın zəruriliyi həm də söyləmə komponentlərinin seqmentləşdirilmiş quruluşlarda aktuallaşma vasitələrinin az öyrənilməsi ilə müəyyən edilir.

Tədqiqat işində ön planda verilən müasir dilçiliyin dili sistem kimi öyrənən cərəyanına, dilin semantik təhlilinə, səviyyələr arası əlaqələrin söyləmə baxımından öyrənilməsinə və onların məzmun planı ilə uyğunlaşmasına toxunulur. Bununla yanaşı, danışq nitqinin qismən sintaktik vahidlərlə ifadə olunan xitabın aid olduğu dil təzahürlərinə münasibətdə müasir dilçiliyin problemləri də tədqiqat işində araşdırılan məsələlərdəndir. Sonuncular dilçilik ədəbiyyatında tamamilə ziddiyyətli şəkildə təfsir olunur. Bu sahədə əldədilmiş təcrübəni nəzərə alaraq, söyləmələrin

---

¹Мещанинов И. И., Члены предложения и части речи, [2 изд.], Л., 1978— Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1978. с. 82

təhlilinin tədqiqatın modelləşdirmə kimi dilçilik metodlarından istifadə edərək sistem-struktur əsasında aparılması zəruri hesab edilir.

Tədqiqat işində söyləm komponentlərinin aktuallaşması təktərkibli cümlələr nöqteyi-nəzərindən araşdırılır.

Təklif olunan yanaşmanın **elmi yeniliyi** ondan ibarətdir ki, söyləm komponentlərinin aktuallaşması təktərkibli feilsiz cümlələr baxımından araşdırılır. Söyləm elementlərinin tədqiqinə olan belə yanaşmanın analoqu yoxdur.

Öz növbəsində, səviyyələrin diferensiasiyasını nəzərə alaraq, konstruktiv sintaktik vahidlər kimi təhlil olunan feilsiz sözləmlər çərçivəsində həmin səviyyənin bölünməz elementar vahidləri – cümlənin komponentləri və sintaksemlər müəyyən edir. Bu və ya digər elementar bölünməz sintaktik vahidlər sintaktik əlaqələr əsasında aşkar edilir və onların məzmunlu və formal cəhətləri ilə bir bütöv şəkildə öyrənilir. Belə yanaşma feilsiz sözləmlərin sistemli mütəşəkkilliyini açmağa və aşkar etməyə, eləcə də elementar vahidlərin, sistemli əsasda müəyyən tədqiqat metodlarından – modelləşdirmədən istifadə etməklə onların tərkib hissələrinin özünəməxsus xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinə imkan verir. Burada eyni zamanda emotivlik sintaksemin əsas əlamətlərindən biri kimi tədqiq olunur və buna əsasən feilsiz emotiv söz birləşmələrinin və onların variantlarının sistemli münasibətləri araşdırılır.

Tədqiqatın predmetini məndə söyləm komponentinin aktuallaşması problemidir. Tədqiqat işində onlar quruluşunda bir semantik məna ilə səciyyələnən elementin seçildiyi intonasiya baxımından formalaşmış, sərbəst sintaktik konstruktiv vahidlər qəbul edilir. Təhlil olunan cümlələr təktərkibli (təknüvəli) cümlələrə aid edilir. Sintaktik təhlilin aparıldığı cümlələrin digər (emotiv, nəqli, əmr) təktərkibli (təknüvəli) cümlələr arasında mövqeyini müəyyən etməyə imkan verir.

Tədqiqat obyektini ingilis dilinin təktərkibli sözləmləri ilə yanaşı nümunələr əsasında göstərilmiş məzmun planının və ifadə planının simmetrik olmayan münasibətinə malik sadə seqmentləşdirilmiş sözləmlərdir. Belə halda, dissertasiyada bədii nəsr əsərlərindən formal məntiqi nəticələrə əsaslanan diskurs fraqmentlərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin **nəzəri bazasını** F.Y. Veysəlli, Q.S.Kazimov, İ.V.Arnold, M.M.Baxtina, Z.Y.Turayeva, İ.V.Rubert, M.Y.Lotman, E.A.Qonçarova, İ.R.Qalperin, L.M.Nyubina, O.N.Qronskayanın məndilçiliyi və üslubiyatı üzrə, eləcə də C.Ostin və C.Serlin pragmatik qıstıq üzrə tədqiqatları, dilin emotiv funksiyasının öyrənilməsinin əsasını qoymuş dilçilərin əsərləri və R.Yakobsonun nəzəri müddəaları təşkil etmişdir.

Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti məhz sintaksemlərdə sistemli münasibətlərin söyləm komponentlərinin aktuallaşması baxımından araşdırılması ilə səciyyələnir. Bu, ingilis dilində sintaktik vahidlərin və danışıq nitqi üzrə müddələrin daha da dərinləşməsi üçün geniş imkanlar açır.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əsas tezislərdən və elmi nəticələrdən dilçilik üzrə nəzəri kurslarda, sadə cümlələrin sintaksisinə dair kurs müəhazirələrində, praktik məşğələlərdə, eləcə də xüsusi kurs və seminarların keçirilməsində istifadə oluna bilər. Tədqiqat işinin nəticələrindən ingilis dilinin nəzəri qrammatikası kursunda, ingilis dilinin danışıq nitqinin, müraciət forma və vasitələrinin, eləcə də onların formalaşmasında qaydaların öyrənilməsində istifadə etmək olar. Bu baxımdan söyləm komponentlərinin aktuallaşmasında sintaksem variantları və onların korrelyasiyası arasındakı qarşılıqlı əlaqə nöqtəyi-nəzərindən öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dissertasiya işində emotiv-əməlbildirən elementlərin – sintaksemlərin leksik bazasını təşkil edən leksəm qruplarının sıralanması nəzərə çarpır. Emotiv əməlbildirən söyləmlərin təsnifatı, kommunikasiyanın etiket formalarının, müraciətin təhlilində, ingilis dilinə xas olan intonasiya və söyləmlərin öyrənilməsi zamanı tətbiq oluna bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri:

1. Təhlil olunan strukturların, o cümlədən onu təşkil edən elementlər arasındakı sintaktik əlaqələrin xarakterini, eləcə də bu elementlərin məzmun və formal cəhətlərini aşkar etmək;

2. Təhlil edilən söyləm komponentlərinin aktuallaşması zamanı əsas vasitələrin əhəmiyyətini qiymətləndirmək;

3. Formal qrammatik və nitq fəaliyyətinin, söyləm komponentlərinin aktuallaşmasına olan təsirini və analogiyasını araşdırmaq;

4. Seqmentləşmiş konstruksiyalarda ənənəvi olmayan qrammatika vasitəsilə müəyyən edilən aktual üzvlərə bölünmənin ifadəsi üsulunu səciyyələndirib tədqiq edilməsindən ibarətdir.

Dissertasiyanın tədqiqat metodları dilçilik baxımından sintezin müxtəlif üsul və metodları, o cümlədən linqvistik modelləşdirmədən istifadə olunması nəzərdə tutulurdu.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, tədqiqat işinin metodu həmin təhlilin komponentləri ilə birlikdə təsviri-analitik, izahetmə metodunu, müqayisəli metodun elementlərini özündə birləşdirir.

Tədqiqat işinin materialları XX əsrin ingilisdilli yazıçılarının ümumi həcmi 3100 səhifədən artıq olan bədii əsərlərindən seçilmişdir.

Müdafiyə aşağıdakı müddəalar təqdim edilir:

1. Müxtəlif növ ekspressiv nitq aktlarını reallaşdıran elementar söyləmlərin təzahürü və qanunauyğunluqlarını müəyyən etmək;
2. Ekspressiv nitq aktlarını reallaşdıran söyləm komponentlərinin aktuallaşması fəaliyyətinin diskursunu tədqiq etmək üsullarını dəqiqləşdirmək, nümunələrini təqdim etmək və perspektivlərini göstərmək;
3. Söyləm komponentlərinin aktuallaşması vasitələrini həm cümlənin strukturu, həm də söyləmin məzmununu əks etdirən seqmentlər kimi göstərmək;
4. Bir-biri ilə birləşib çıxış edən söyləm növlərini təyin etmək. Xüsusi seçmə intonasiyası, müəyyən edilmiş sözsirası, seqment kimi çıxış edən əlavə kompozisiya elementləri özündə aktuallaşmanın üsullarından birini təmsil edən cümlənin seqmentləşdirilmiş formasının tərkib hissələridir;
5. Təhlil olunan birləşmələrdə aktuallaşmanın əsas vasitələrinin rolunu səciyyələndirmək və seqmentləşdirilmiş konstruksiyalarda aktual üzvlənmənin qrammatik üsulunu təhlil etmək;
6. Elementar sintaktik vahid sayılan – sintaksemin məzmununu səciyyələndirən konstruktiv sintaktik vahidlər çərçivəsində aşkar edilən təktərkibli feilsiz söyləmləri müəyyən etmək;
7. Tərkibində bir neçə elementar sintaktik vahidin – sintaksemin mövcud olduğu söyləmlərin sintaktik-semantik əlamətlərini təyin etmək;
8. Sistemli şəkildə təşkil olunmuş ekspressiv söyləmləri səciyyələndirmək;
9. Tərkibində ekspressiv sintaksemlər olan, sərbəst kommunikativ konstruksiyaların əlamətlərinə malik və təknüvəli (müxtəsər və geniş) cümlələr kimi səciyyələnən konstruktiv sintaktik vahidləri konkretləşdirmək;
10. Daha mürəkkəb birləşmələrin tərkibinə daxil olan təcrid olunmuş təktərkibli feilsiz emotiv söyləmlərin və təktərkibli əmrbildirən söyləmlərin daxili təşkilinin prinsiplərini müəyyən etmək;
11. Cümlənin səthi və dərinədəki quruluşunun elementar vahidlərinin bir-birindən ayrılması və onların qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə alaraq sintaktik vahidləri semantik variantları ilə fərqli şəkildə təhlil etmək;
12. İntonasiyanın fikrin subyektiv, emosional və modallıq cəhətdən artması vasitəsilə müəyyənləşdirilmiş məzmun genişliyin yollarını göstərmək;

13. Təktərkibli ekspressiv söyləmlərin sintaktik təbiətini təsvir etmək və feilsiz söyləm nəzəriyyəsinin muasir dilçilikdə izahını əsaslandırmaq.

Tədqiqatın aprobasiyası. Tədqiqat işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Nəzəri dilçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın mövzusunda müxtəlif elmi konfranslarda məruzələrlə çıxış edilmişdir. Dissertasiya işinin ideya və məzmunu iddiaçının 1 monoqrafiya, 5 xaricdə, 22 yerli mətbuatda dərc olunan məqalələrində öz əksini tapmışdır.

İşin həcmi və strukturu. Tədqiqat işi giriş, dörd fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısına 37 Azərbaycan dilində, 191 rus dilində və 55 xarici dillərdə olmaqla 278 adda elmi əsər, lüğət və resurslar siyahısı, nümunələrin mənbəyi və ixtisarlari daxildir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

İşin ümumi səciyyəsinə mövzunun aktuallığı əsaslanır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, nəzəri və praktik əhəmiyyəti müəyyənəldirilir, dissertasiyanın aprobasiyasından danışılır.

“Söyləm komponentlərinin aktuallaşmasına dair nəzəri fikirlər” adlı birinci fəsil tədqiqat işində söyləm komponentlərinin tədqiqində istinad olunan əsas nəzəri fikirlər və mövqələrin xülasəsinə həsr olunmuşdur.

Şifahi ünsiyyət forması daha fəal və tarixən yazılı ünsiyyət formasından da qədim olub onun əsasını təşkil edir. Bir qayda olaraq, şifahi ünsiyyət özünəməxsus cəhətlərinə (ekstralingvistik asılılıq, müxtəlif dil təşəkkülü) malik olan dialoq nitqi formasında realizə olunur. Buna görə də danışq nitqi aktının və söyləmin öyrənilməsi aktual, nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dilçilikdə söyləmin semantikasi ilə, cümlənin qrammatik və aktual üzvlənməsi arasındakı qarşılıqlı əlaqəsi probleminə artan maraq müşahidə edilməkdədir¹.

---

¹Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999.; Layons, Linqvistik semantika : giriş / C. Layons ; tərc.: E. İ. Hacıyev, S. B. Mustafayeva ; Bakı : Prestige çapevi, 2014; Məmmədov, İ. Azərbaycan dilinin semantikasi . Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycanda Atatür Mərkəzi. - Bakı : Xəzər nəşriyyatı, 2006; Qurbanov, A. M. Ümumi dilçilik: dərslik: 2 cildə / A. M. Qurbanov ;. Icild. - Bakı : Nurlan, 2004.; Sadıqova, S.A. Dilçiliyin nəzəri

Dilçilikdə “söyləm” və “nitq aktı” anlayışlarının linqvistik məzmunu, həcmi və sərhədlərinin bir-birindən ayrılması, onların qarşılıqlı əlaqəsi və münasibəti, oxşar və fərqli xüsusiyyətləri haqqında müxtəlif mövqelər mövcuddur.

Ən geniş yayılmış və qəbul edilmiş fikrə əsasən, söyləm nitq aktının reallaşmasının əsas formalarından biridir. Buna görə də tədqiqat işində “söyləm” və “nitq aktı” terminlərindən sinonim kimi istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, terminlərdən eynimənalı istifadəyə ümumi nəzəri xarakterli elmi işlərdə də rast gəlmək olur¹. Aktual üzvlənmə konsepsiyasının əsas müddəaları ümumi cəhətdən qəbul edilmiş hesab olunur. Bununla belə, XX əsrin 80-ci illərindən etibarən sintaksis fənninin əsas diqqət mərkəzində duran tema-remə üzvlərinin bölünməsi problemini, söyləmin müxtəlif quruluşlarının kommunikativ və mətn dilçiliyi baxımından şərh və təfsiri ilə əvəz olunmasını müşahidə edirik. Qeyd olunan məsələ yazılı mətni tədqiq edən İ.R.Qalperinin monoqrafiyası ilə əhəmiyyətli dərəcədə bağlıdır². Burada o, əsasən üzvlənmənin 2 növünü vurğulayır: həcm-praqmatik və mətn-variativ.

Birinci növ üzvlənməyə mətnin cildlərə, kitablara, hissələrə, fəsilələrə, abzaslara, fəvqəlfraza vahidlərinə bölünməsi daxildir. İkinci növə isə müəllifin nitqinə bərabər nitq yaradıcılığı aktları, təsvir, hekayə, dialoqlar, sitatlar, vasitəsiz nitq daxildir.

Məlum olduğu kimi, şifahi mətnin (onun verbal təşkilinin) əsas vahidləri fəvqəlfraza birləşmələri (FFB) və söyləmdən ibarətdir. FFB –

---

problemləri :monoqrafiya / S. A. Sadıqova AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu I cild. - Bakı :Elm, 2010.;Veysəlli F.Y. Semiotika. Studia Philologica. IV, “Mütərcim”, 2010.; Veysəlli. F.Y. Dilçilik ensiklopediyası. I. Bakı, “Mütərcim”, 2006, II, Bakı, “Mütərcim”, 2008. Борисова И. В. Семантика эгоцентрических категорий: Liebe, Hass и их актуализация в немецком языковом сознании: дисс. канд. филол. наук: 10.02.04 / И. В. Борисова. - Абакан : ХГУ, 2003; Вольф Е. М. Функциональная семантика. Описание эмоциональных состояний / Е. М. Вольф // Функциональная семантика: оценка, экспрессивность, модальность. InMemoriam Е. М. Вольф. - М. : Институт языкознания РАН, 1996; Зализняк А. А. Функциональная семантика предикатов внутреннего состояния (на материале французского языка): автореф. дис. ... канд.филол. наук: 10.02.05 /А. А. Зализняк. -М. : МПГУ, 1985.

¹Серль Дж. Открывая сознание заново / Дж. Серль. - М. : Идея Пресс, 2002

²Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М. Наука, 1981.

vahid mənə ilə bir-birinə bağlanmış iki və ya daha artıq müstəqil cümlələrdən ibarət olub, özündə bitmiş kommunikasiya elementini ehtiva edir.

FFB söyləmlərdən, yeni leksik cəhətdəntam dolğun, nitq vahidlərinin müəyyən mənasını ifadə edən cümlələrdən düzəlir. Mətnin hissələrə bölünməsi funksiyasına görə, hərcümləyə söyləm kimi yanaşmaq olmaz, ancaq hər bir söyləm də cümlə sayılır.

Fövqəlfraza, birləşmələri tərtibat baxımından daim bir mövzulu olur. Mövzunun yenisi ilə əvəzlənməsini fəvqəlfraza birləşməsinin sərhədləri vasitəsilə qiymətləndirmək olar. Bu halda onun tərkib hissəsi olan struktur elementləri arasında kommunikativ ardıcılığına malik olması xeyli dərəcədə vacibdir. Mətn bitmiş kommunikativ vahid kimi söyləmlərin elə qovuşmasını bildirir ki, burada istənilən növbəti söyləm özündən əvvəlki informasiyadan daha az informasiya payına sahib olur.

Cümlədə aktual üzvlənməni müasir sintaksisin ən vacib problemlərindən biri hesab etmək olar. Aktual üzvlənmə əsasən funksional-kommunikativ aspekti ilə əlaqədar olmaqla nitq prosesində onun (cümlənin) mövqeyini müəyyən edir.

İntonasiya və söz sırası aktual üzvlənmə ifadəsinin formal vasitələri olaraq bir-biri ilə sıx sürətdə bağlıdır. Bu iki amil qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərərək bir-birini tamamlayır.

Aktual üzvlənmə formal üzvlənmə ilə qarşı-qarşıya qoyulub müqayisə olunmalıdır¹.

Bu, aktual üzvlənməyə xas olan intonasiya və onun digər xüsusiyyətlərini daha aydın şəkildə təqdim etməyə imkan verir.

Məlum olduğu kimi, aktual üzvlənmə prosesində cümlə iki hissəyə bölünür: tema və rema. Bəzən remanı “yeni”, temanı isə “mövcud” adlandırırlar; lakin bununla üzvlənmənin mahiyyəti dəyişmir. Cümlənin qurulması və onun nitq prosesində reallaşması zamanı onun məlumat hissəsi (tema), yəni artıq barəsində dinləyicidə müəyyən məlumatı olan hissəsi cümlənin əvvəlinə keçir və bu hissə nisbətən daha sürətli tempdə tələffüz olunur, ton və ifadəlilik yüksəlir.

Rema isə dinləyici üçün yenidir və özünün qavranılması üçün dinləyicidən (həmsöhbətdən) müəyyən diqqət tələb edir. Ona görə də bu

---

¹ Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения. «Пражский лингвистический кружок». М. 1967, с. 43

kommunikativ hissə cümlənin sonunda yerləşdirilir və yavaş tempo müşayiət olunur. Məsələn: *She won't go to school tomorrow.*

Bu misalda tema (She) və rema (won't go to school tomorrow) hər biri özünün intonasiya xüsusiyyətlərinə, emotiv çalarlarına malikdir. Temanın tələffüzü zamanı, başqa sözlə, cümlənin əvvəlində ton yüksəlir, informasiyanın emosiya ilə ötürülməsi “vurğu” altına düşür, rema isə həm cümlə vurğusunu, həm də tonun azalmasını öz üzərinə götürür¹. Rema bir neçə sözdən ibarət olduqda, cümlə vurğusu sonuncu sözə düşür.

Dildən canlı istifadə zamanı, sözlərdə bir-birindən fərqlənən çətinliyini nəzərə alaraq (bir sözlərdə insanın psixoloji vəziyyətinin bütün çalarları əks etdirilə bilər), emotiologiyanın inkişafının indiki mərhələsində insanın emosiya və hisslərini əks etdirən nitq fəaliyyətinin tədqiqini onların arasındakı dəqiq sərhədləri müəyyənləşdirmədən aparmaq mümkündür.

Məsələni geniş işıqlandırmaq üçün aşağıdakı baxışlara dair bütün çoxsaylı və ayrı-ayrı fikir və mövqeləri araşdırmaq:

a) ənənəvi normativ qrammatikanın feilsiz əmr cümlələrə ellipsis kimi yanaşma. Bu vaxta qədər müasir dilçilərin baxışlarına hələ də bir qədər təsir göstərən ənənəvi norması kimi qrammatika ingilis dilinin normaları kimi yalnız ikitərkiibli cümlələri qəbul etmişdir. İkitərkiibli formaya uyğun gəlməyən bütün digər cümlə növləri elliptik, yarımçıq kimi təsnif edilmişdir. Belə yanaşma hər şeydən daha aydın şəkildə bu cərəyanın A.Beyn və S.M.Meyson kimi iki nümayəndəsinin əsərlərində ümumiləşdirilmiş halda ifadə edilmişdir². A.Beyn xüsusilə qeyd edir ki, ideal cümlə olan "Subject + predicate" formasından kənara çıxan bütün hallar ellipsis təzahürüdür. O hesab edir ki, belə sözlərin təhlili cümlənin “tam formada” “bərpa edilməsi” şərti ilə reallaşdırıla bilər. Məhz bu səbəbdən ənənəvi normativ qrammatikada hətta “təktərkiibli cümlə” termini də işlədilmir, çünki onların hamısı yarımçıq, ikitərkiibli, hər hansı üzv və ya üzvlərin buraxılması (ellipsis) nəticəsində formalaşan cümlələr hesab olunur.

"Run", "Read" kimi feillərdən ibarət əmr cümlələri buraxılmış, lakin "you" "mübtəda-əvəzliyi" nəzərdə tutulan elliptik cümlələr kimi anlaşılır, "Forward!", "Silence!" və başqaları kimi feilsiz sözlərdə ənənəvi qrammatika tək-cə "you" əvəzliyinin deyil, digər hər hansısa feilin də buraxılmasını nəzərdə tutur. Başqa sözlə, belə elliptik cümlələr öz

---

¹ Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. М., 1986, с.50

²Bain A. A Higher English Grammar.London, 1984, p. 296; Mason C.M. English Grammar. London, 1885, p. 5-6

tərkibində baş üzvlərdən heç birini aşkar etmir, yəni onlar “potensial zərflək”lərdən və “potensial tamamlıq”lardan ibarət olur. Emotiv-əmrbildirən sözləmlərə (feili olan və ya feilsiz) dair belə yaranmanı bəzi digər müasir dilçilər də paylaşır¹;

b) klassik elmi qrammatikanın FFB-lərinə sərbəst müstəqil cümlələr kimi yanaşması. Klassik elmi qrammatikanın xidmətləri ondan ibarətdir ki, bu yanaşmanın tərəfdarları ingilis dilinin “mütləq ikitərkibli”, “mütləq feilli” və s. əsrlərlə təşəkkül tapmış sintaktik qanunlarına qarşı çıxış etmişlər. Bu yanaşmanın əsasını Henri Suit (Henry Sweet) qoymuşdur, daha sonra isə onun ardınca klassik qrammatikanın digər təmsilçiləri belə bir fikri irəli sürmüşlər ki, elmi qrammatikanın məqsədi dil fəaliyyətinin faktlarını əvvəllər işlənmiş “qrammatik cəhətdən düzgun” və yaxud “qrammatik cəhətdən yanlış” qanunlarla sıxışdırmaq deyil, əksinə, onları olduğu kimi, geniş və ümumi şəkildə istifadə etməklə araşdırmaqdır.

H.Suit bildirmişdir ki, dildə ümumi işlək sayılanlar həm də qrammatik baxımdan düzgündür². Bu, dil hadisələrinin tədqiqinə ənənəvi qrammatikanın tələb və qaydalarının əksinə gedən tamamilə yeni bir yanaşma idi. Klassik elmi qrammatikanın bütün nümayəndələri üçün ümumi səciyyəvi olan belə bir amil mövcuddur ki, məhz onlar öz əsərlərində ingilis dilində ikitərkibli cümlələrdən fərqli olaraq, müstəqil cümlə kimi işlənən sintaktik konstruksiyalardan bəhs edirlər.

Elliptik xassəli feilsiz cümlələrin izahını istisna edərək, onlar bununla belə həmin cümlələrin tərkibinin təhlili ilə məşğul olurlar. Onlar belə cümlələr üçün çox zaman təkə funksional baxımdan deyil, həm də struktur planda fərqlənən cümlələrə əsaslanaraq, ən müxtəlif terminlər təklif edirlər.

Məsələn, H. Suit "Condensed sentences ("qarışdırılmış, cümlələr") bölməsində "Come!" kimi əmrbildirən feili, "Half a cup, please!" kimi

---

¹ Ağayeva F.M. Azərbaycan danışıq dilində nominativ konstruksiyalar. ADU, Bakı, 1983.; Hacıyeva N.M. Azərbaycan dilində vokativlər. Filol. elm. nam. ... diss. avtoref., Bakı, 2002;Щербинина А. В. Косвенные высказывания и их функции в тексте (на материале декларативных речевых актов) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / А. В. Щербинина. - Самара, 2002; Ungerer F. Emotions and Emotional Language in English and German news stories // The Language of Emotions. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1997.p.307-328

²Sweet H.A New English Grammar, Logical and Historical. Part I, Syntax. Oxford, Congress of Linguistics, the Hague, 1964; Атакже: A New English Grammar. Logical and Historical.Part 2, At the Clarendon Press. Syntax, Oxford, 1958, p. 5

feilsiz əmr mənalı, "Yes", "No", "Please" kimi söz-cümlələri ("sentence-words"), eləcə də "John!" kimi vokativ cümlələri, hətta "Alas!" tipli emosional cümlələri birləşdirir¹. Eyni zamanda, "Silence!", "Forward!", "Off with you!" "No talking!" və s. kimi bir çox feilsiz cümlə növləri və yarımnövlərin H. Suitin diqqətindən kənar qalır və nəticə etibarilə heç bir təhlil aparılmır. O, belə sintaktik konstruksiyaları söz və cümlə arasında ortaqlıq hesab edir və buna görə də ayrı-ayrı qrammatik səviyyələrə aid olan iki vahidin – “söz” və “cümlə”nin qarışmasından ehtiyatlanan O. Yespersen tərəfindən haqlı tənqidə məruz qalır².

A.İ.Smirnitskinin "İngilis dilinin sintaksisi" əsərinə qoşma kimi əlavə edilmiş qısa qeydləri böyük maraqlandırır³. A.İ.Smirnitskinin xidməti ondan ibarətdir ki, o, rus ingilissünaslığında ilk dəfə olaraq arzu və istək ifadə edən feilsiz cümlələri təktərkibli cümlələrin müstəqil növünə aid etmiş və ilk dəfə olaraq “feilsiz emotiv-əmr cümləsi” terminini də işlətməmişdir. A.İ.Smirnitskinin fikrincə, belə cümlələrin səciyyəvi cəhəti ondan ibarətdir ki, onlarda feilin “yoxluğu” onun buraxılması deyil, sadəcə sintaktik normadır. Buna görə də feilsiz əmr cümlələri yarımçıq (elliptik) və yaxud hər hansı “tam” feilli cümlələrin qısaldılması kimi anlamaq düzgün deyil.

E.A.Natanzon⁴, ingilis dilinin materialı əsasında emotiv-əmr cümlələrin müxtəlif növünü təsnif edərək, feilsiz emotiv-əmr cümlələrə münasibətdə analitik qənaətə gəlmişdir. Müəllif feilsiz cümlələrin struktur müxtəlifliyinin geniş sayını (lakin heç də hamısını deyil) aşkar etməyə, onların semantik təsnifatını göstərməyə və əmr cümlələrinin aparıcı növü və tədqiq edilən feilsiz cümlə növləri arasında sinonim münasibətlərini müəyyənləşdirməyə müvəffəq olmuşdur. Lakin E.A.Natanzon üçün feilsiz cümlələrəsas tədqiqat obyektini onların üzərində daha ətraflı dayanmamış və onların bir çox struktur, modal-semantik və üslubi xüsusiyyətlərini müəyyən etmişdir.

---

¹Sweet H.A New English Grammar, Logical and Historical. Part I, Syntax. Oxford, Congress of Linguistics, the Hague, 1964; Атакеже: A New English Grammar. Logical and Historical. Part 2, At the Clarendon Press. Syntax, Oxford, 1958, p. 112-115

²Есперсен О. Философия грамматики. М.: изд-во иностр. лит., 1988, 404 с.

³Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М.: изд-во лит. на иностр. яз., 1957, с. 202-263

⁴Натанзон Е.А. Побудительные предложения в современном английском языке: Дисс. ... канд. филол. наук, М., 1955.

İngilis dilində feilin əmr formasını tədqiq edən B.T.Uşakova ¹ sintaktik sinonimlər kimi feildən ibarət əmr cümlələri və feilsiz emotiv-əmr cümlələrinin bəzi növləri və yarımnövlərinə aid misallar gətirir. Lakin onun tərəfindən bu cümlələr üçün təklif edilən “feilsiz əmr konstruksiyaları” yaxud “strukturları” termini uğurla işlənmişdir.

Zənnimizcə, A.İ.Smirnitski tərəfindən təklif olunan “feilsiz emotiv-əmr cümləsi” termini bu cümlələrin sintaktik mahiyyətini, onların struktur cəhətləri və funksional mənalari baxımından son dərəcə düzgün əks etdirir.

Feilsiz emotiv-əmr cümlələri sərbəst təktərkiibli cümlə kimi qəbul edən dilçilərin digər rus ingilissünaslarının (K.N.Mişina, A.M.Muxin, F.V.Lokşina, L.P.Zaytsev və s.) ayrı-ayrı qeydlərində də rast gəlmək olur.

Feilsiz emotiv-əmr cümlələri məzmunundan böyük sərbəstliyi ilə seçilir və kontekstdən kənara çıxdıqda da, onlar dəyərli kommunikativ vahidləri olaraq qalır.

Onlardan fərqli olaraq, yarımçıq cümlələr çox sıx şəkildə kontekstlə bağlıdır və ondan kənarda mövcud ola bilmir. Yarımçıq cümlələrə münasibətdə hər zaman məhz hansı sözün buraxıldığını söyləmək olur, ona görə də yarımçıq cümlələrin mənası adətən kontekstdən bəlli olur. Belə cümlələrin çatışmayan üzvləri əvvəlki söyləmələrlə tamamlanır.

Təktərkiibli feilsiz emotiv-əmr cümlələri isə əmr mənalı feil formasının yoxluğu əvvəlki söyləmə və kontekstlə səciyyələnmiş, çünki feilsiz işlənmə onlar üçün sintaktik norma sayılır.

“Söyləmlərin təhlili və emotivliyin söyləmə təsiri” adlı ikinci fəsil söyləmlərin emotivlik kateqoriyalarının tədqiqi üzərində irəli sürülən əsas nəzəri fikirlər və mövqelərin xülasəsinə həsr olunmuşdur. Bu fəsil 4 yarım fəsildən ibarətdir.

Dilçilikdə emosional hal və emosional münasibət müxtəlif məfhumlar kimi qəbul edilmişdir. Belə bir fərq psixologiyada qəbul edilmiş emosional halların təsnifatı ilə uyğun gəlir. Bu, emosiyaların arasında yönələn və yönəlməyən emosiyalar ayırd edilir. Bəzi müəlliflər dil vasitələrini ayrıca qrupa aid edirlər. Məsələn, N.E.Yudina emosiyaların üç qrupunu ayırır: emosional vəziyyəti səciyyələndirən yönəlməyən emosiyalar, yönələn emosiyalar və nitqdə emosiyanın təzahürü ². Analoji olaraq,

---

¹Ушакова В.Т. Повелительное наклонение и его синонимы в современном английском языке (в сопоставлении с украинским): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук, Киев, 1968.

²Юдина Н. Е. К вопросу об эмоциональных конструкциях в составе диалогических единств: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Н. Е. Юдина. - М., 1973.

N.F.Juçkovanın əsərində emosional feillərin kateqoriyallaşdırılmasının üç yolu tədqiq edilir: vəziyyət, münasibət və qarşılıqlı təsir¹.

Emotivlik kateqoriyalarının statusu barədə vahid mövqenin olmaması faktı sübut edir ki, bu vəziyyətin müxtəlif tərəflərini təhlil edərək tədqiqatçılar bəzən ziddiyyətli nəticəyə gəlirlər. Emosiyanın mürəkkəb proses kimi ifadə olunması istənilən halda ümumi inkişaf qanunundan keçərək güman etdiyimiz kimi, dialektika qanunlarına tabe olur.

Əslində, niyyətin olmaması kor təbiiliyə və emosiyaların nitq fəaliyyətində refleksiz əks-sədasına gətirib çıxarır. Bu zaman rasionallığın qrammatik cəhətdən düzgünlüyü, əlaqəliliyi və xəttliliyi kimi göstəriciləri ziyan çəkir. Belə söyləmlər emotivlik kateqoriyalarının nitq statusunun qəbul edilməsi üçün əsas təşkil edir. Söyləmlərin təhlili zamanı nitq axınının mətn çərçivəsində dilin məna bildirən müəyyən cümlə yaxud sözlərlə təşkil olunan və xətti üzvlənməyə malik olan seqmentin də rolunu qeyd etmək lazımdır.

“Seqment”, “cümlə quruluşunun seqmentləşmiş” terminlərini ilk dəfə dilçiliyə fransız dilçisi Ferdinand de Sosürün tələbəsi Şarl Balli gətirmişdir. O, bu cümlə quruluşlarının digər oxşar sintaktik vahidlərdən əsas fərqlərini (onomastik) (söyləmlər, vokativ söyləmlər, xitablar və s.) göstərmişdir.

Söyləm problemi ilə əlaqədar tədqiqatçının qarşısında sintaksisin bir sıra həll edilməmiş məsələləri durur. Müstəqil cümlələri təşkil edən xüsusi isimlər hər dəfə vokativ funksiyada çıxış etmir. Məsələn, aşağıdakı kontekstdə kommunikativ vahidi əmələ gətirən “Romeo” xüsusi ismini nə vokativ söyləmə, nə də xitaba aid etmək olar.

"O *Romeo, Romeo!* Where fore art thou *Romeo*?"

Buna bənzər sintaktik vahidlər araşdırıldıqda tərəfimizdən bunlar seqmentləşmiş söyləmlər kimi təqdim olunur. Bir qayda olaraq, seqmentləşmiş cümlə və ya frazanın mənası ardıcıl sürətdə izahlı söyləmədə açılırlar.

Dilçilikdə “seqmentləşmiş cümlə quruluşuna” oxşar quruluşlar digər terminlərlə də ifadə edilir: “təqdimatın adlıq halı” (A.M.Peşkovskiy), “mövzunun adlıq halı” (A.S.Popov), “təcrid olunmuş adlıq hal” (N.S.Valqina), “təcrid olunmuş törəmələr” (N.Y.Şvedova).

Tədqiqatçılar yekdilliklə seqmentləşmiş konstruksiyaları danışıq

---

¹ Жуцкова Н.Ф. Грамматические особенности эмоциональных структур в составе речевых комплексов (на материале английского языка): Дисс. ... канд. филол. наук, М., 1983, с 67

nitqi üçün səciyyəvi hesab edirlər. Seqmentləşmiş cümlə quruluşlarının əmələ gəlməsinin başlıca mənbəyi canlı danışq dilidir.

Göstərilən frazaları “mövzunun adlıq halı” termini ilə izah edərkən bir sıra alimlər onların xüsusi isimdən ibarət söyləmələrdən bəzi fərqli cəhətlərini qeyd edirlər: “Adlıq halında olan söyləmələrə xəbərlilik və modallıq kateqoriyaları xasdır, onlar tədqiq olunan cümlə quruluşları üçün səciyyəvi deyil. Adlıq halında olan söyləmələr sonrakı söyləmələrlə qrammatik, struktur əlaqəyə malik deyildir, mövzunun adlıq halı isə əsaslı söyləmədə özünün əvəzlik korrelyatına malikdir. Adlıq halında olan söyləmələr müstəqil şəkildə işlədilir, göstərilən cümlə quruluşları isə əsaslı söyləmə olmadan dil formasında olmur və səciyyəvi funksiya əldə etmir”.

Seqmentləşmiş frazaların başlıca funksiyası həmsöhbətin (dinləyicinin) diqqətini söyləmin məntiqi dəyəri olan iki hissəsinə yönəltməkdən ibarətdir, yəni tema və remanı dəqiq şəkildə müqayisə etməkdir. Tema nitqin predmetini ifadə edən, ayrıca isim hissəsidir, rema isə tema haqqında söyləmin özüdür. Beləliklə, verilmiş cümlə quruluşlarında nitqin predmeti fərqlənir, xüsusi qeyd olunur və aktuallaşır. Məsələn:

Lucky little Saxon! This black world will have been in order to the end, for you.

Son zamanlarda dilçilər dil vahidlərindən müstəqil və asılı mövqələrdə istifadə edilməsi probleminə böyük diqqət yetirirlər. Kontekstdən kənarında demək olar ki, təsadüf olunmayan seqmentləşmiş frazaların situativ asılılığını vurğulamaq lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, seqmentləşmiş vahidlər xitablarla qarışdırılmamalıdır. Xitablar hər zaman seqmentləşmiş ikinci şəxslə bağlı olur, söyləmin aydınlaşdırıcı seqmentləşmiş vahidləri – korrelyatlar isə adətən üçüncü şəxslə əlaqədar olur.

Emosionallığın ifadəsi seqmentli vahidləri xitab və vokativ söyləmə kimi sintaktik vahidlərə yaxınlaşdırır. Lakin bütün bu kateqoriyalar qrammatik və intonasiya xüsusiyyətləri ilə bir-birindən kəskin fərqlənir.

Seqmentli vahidlərin emosionallığını o yolla təstiq etmək olur ki, eyni anlayış kontekstdə iki dəfə: seqmentli vahid kimi və onun korrelyatı kimi ifadə olunur:

“Here», she said, «we'd better get your bags out of the way. I'll help you”.

Pat began to lead the buggy round to the side gate that opened into the courtyard. «Here, half a moment», said Burnell. «Hand me those two parcels».

«Here! You may nurse it a bit, if you like!» said the Dutchess to

Alice...

Eyni cür anlayışın müxtəlif vasitələrlə təkrarı söyləmin təsirinin gücləndirilməsinə, onun emosionallığının artırılmasına xidmət edir.

Bəzi vahidlərin xitablarla və yaxud seqmentləşmiş vahidlərə aid edilməsi mübahisə doğura bilər. Belə ki, onlar forma etibarilə xitablarla, məzmun və funksiya baxımdan isə - seqmentlərə yaxındır.

Qeyd olunmuş söyləmlər təktərkiibli söyləmlərə oxşar olsa da, “You” (“Siz”) söz-korrelatının mövcudluğu onu seqmentləşmiş cümlə quruluşlarına aid etməyə imkan verir.

Sintaksem təhlildə emotivlik həddindən artıq dar çərçivədə başa düşülür, Q.S.Litvişenkonun “Müasir ingilis dilində təknüvəli emotiv cümlələr” adlı tədqiqat işi də məhz bunu nümayiş etdirir ¹. Sintaksem təhlilin mərhələlərinə uyğun olaraq, biz əvvəllər emotivliyə əvəzlik tipli ekspressiv nida söyləmlərinin çərçivəsində baxmağa meyilli idik, lakin insanın hiss və vəziyyətinin lingvistik ifadəsinin daha ətraflı tədqiqi bizi belə bir nəticə çıxarmağa yönəldir ki, bir tərəfdən emotivlik anlayışının daralması, digər tərəfdən isə stativliyin, o cümlədən məkan vəziyyətini əks etdirən elementlərin geniş izahı insanın hiss və vəziyyətini nitqdə təmsil edən və göstərən dil vahidlərinin fəaliyyətinin dərindən öyrənilməsinə maneçilik törədir.

Üçüncü fəsil “**Nitq fəaliyyəti nəzəriyyəsinə söyləmlər**” adlanır və emotivliyin mahiyyətinin nitq aktında sintaktik-semantik əlamət kimi müəyyənləşdirilməsindən bəhs edir.

Nitq aktının siniflərə bölünməsi illokutiv məqsədə uyğun əsaslandırılır. İllokutiv məqsəd anlayışı “illokutiv məntiqin fundamental qeyri-müəyyən başlıca anlayışı”dır. İllokutiv aktın məqsədi mövcud növlü akt kimi ona məxsus olan mənadır. Məsələn, təsdiqin məqsədi işin gedişini söyləməkdən ibarətdir. İllokutiv gücün digər göstəriciləri də fəaliyyət göstərir. Onlar təklifi mövcud olan sözlərdə, hansı illokutiv güc vasitəsilə məhz necə anlamaq lazım olduğunu göstərir. İngilis dilində illokutiv gücün göstəricilərinə vurğu, intonasasiya, feil forması, sözlərin düzülüş qaydası və performativ feillər aiddir².

C.Serl beş illokutiv məqsədi və buna uyğun beş nitq aktı sinfini ayırır:

---

¹Литвищенко Г.С. Одноядерные эмотивные предложения в современном английском языке. Изд-воЛГПИИм.А.И.Герцена, Л., 1972.

²Searle J. The Logical Status of Functional Discourse / J. Searle // Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language. - Minneapolis : University of Minnesota Press, 1979. - p. 235-240

- 1) assertiv (məqsəd işlərin gedişini söyləməkdir);
- 2) komissiv (məqsəd danışanı bir şey etməyə təhrik etməkdir);
- 3) direktiv (məqsəd başqa bir kəsi nə isə iş görməyə təhrik etməkdir);
- 4) deklarativ (məqsəd dünyanı verilmiş sözləmə vasitəsilə dəyişməkdir);
- 5) ekspressiv (məqsəd hiss və ya istiqamətləri ifadə etməkdir) ¹

Bununla belə, alimlər hansı təsnifatı dəstəkləsələr də, onların əksəriyyəti etiraf edir ki, ilk növbədə bütün nitq aktları iki növə bölünür: kommunikativ və konvensional nitq aktları arasında fərqlər təzahür olunur².

Kommunikativ nitq aktları konvensional aktlardan fərqli olaraq hər dəfə yenidən qurulur və onların prozosiya (təklif) mənalı perlokutiv təsirə nail olmaq üçün həlledici rol oynayır. Konvensional nitq aktları rəsmi və gündəlik mərasimlərin tərkib hissəsi olmaqla ictimailəşmə funksiyasını yerinə yetirir.

Nümunələrin təhlili nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, emosional sözləmələr deklarativ məqsəddən başqa, C.Serl tərəfindən təsnif olunmuş 5 məqsəddən istənilən birinə uyğun gələn niyyətə malik ola bilər. Emosional deklarativ aktların yoxluğunu aşağıdakı fərziyyələrlə izah etmək olar. Deklarativ üçün kilsə, dövlət, yəni sosial institutlar kimi dil xaricində müəyyən edilən qurum və təsisatların mövcudluğu mütləq sayılır³. Ünsiyyət iştirakçılarının mövcud institutun normalarına riayət etdikdə onlar emosiyalarını saxlayır, çünki emosional sözləmələrin tələffüzü həmin institutlar tərəfindən qəbul edilmiş çərçivədən kənara çıxır. Deklarativlərdə emosiyaların olmaması dil təkamülünün nisbətən sonuncu mərhələsi olduğunu fərz etmək olar. M.Fukonun göstərdiyi kimi, sözləmələrin rəsmi (=institutional) diskursun tərkibində fenomenoloji, eləcə də nəticə etibarilə emosional komponentlərdən ayrılması XVII əsrin sonu - XVIII əsrin

---

¹Серль Дж. Р. Что такое интенциональное состояние? / Дж. Серль //Язык, истина, существование. - Томск : Томский ун-т, 2002. с. 184-203

² Axundov A.A. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti / A. A. Axundov ; - Bakı : Elm, 2005. Макаров М.Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе / М.Л.Макаров. - Тверь: Изд-во Тверского госуд. университета, 1998.;Остин Дж. Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. Прогресс, М, 1986. с.22-130;Серль Дж. Р. Что такое интенциональное состояние? / Дж. Серль //Язык, истина, существование. - Томск : Томский ун-т, 2002. с. 184-203

³Серль Дж. Р. Что такое интенциональное состояние? / Дж. Серль //Язык, истина, существование. - Томск : Томский ун-т, 2002.

əvvəllərində, yəni siyasi mütləqiyyətin keçmişə qovuşduğu dövrdə müşahidə olunur: “XVI əsrin dili özünə münasibətdə fasiləsiz şərh mövqeyində olmuşdur, şərhlər yalnız onun vasitəsilə həmsöhbəti danışmağa məcbur etmək cəhdi göstərilən nitqdən əvvəl gələn dilin mövcud olduğu zaman fəaliyyət göstərə bilər”. Diskursun məntiqi cəhətdən fərqləri, xüsusilə eksplisit niyyətə əsaslanan planlaşdırma diskursunun yaranması da məhz həmin bu dövrə aiddir ¹. Beləliklə, əgər bədii ədəbiyyat diskursunun inkişafı prosesində emosional vəziyyətlərin məqsədli söyləmə şəklinə çevrilməsinin strategiya və üsulları işlənib hazırlanırdısa (axı ədəbiyyat fenomenoloji məzmun olmadan mövcud ola bilməz), institusional diskursun təşəkkül tapması fenomenoloji məzmunun istisnası yolu ilə getmişdir. Bu qanunauyğunluqda hazırkı tədqiqat işində qəbul edilmiş emotiv söyləmələrin yazılı diskursa çevrilməsi haqqında mövqenaməyə növbəti sübutu nəzərdən keçirmək lazımdır. Yuxarıda göstərilən mülahizələrdən çıxış edərək, emosional nitq aktlarının dörd sinfi haqqında danışmaq mümkündür: emosional direktiv, emosional assertiv, emosional ekspressiv, emosional komissiv. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, emosional nitq aktları adı altında illokutiv məqsədinə emosional məzmunun daxil olduğu nitq aktları başa düşülür. Biz nitq aktının əlavə 5-ci növünü: V.İ.Şaxovski və L.A.Piotrovskaya tərəfindən təklif olunmuş emotiv nitq aktlarını ayırmırıq ². Bunu təhlil etdiyimiz nümunələr göstərir, emosionallıq nitq aktlarının C.Serl tərəfindən irəli sürülmüş əsas siniflərin tərkibinə daxildir. Nitq aktları nəzəriyyəsinin emosional söyləmələrə tətbiqi emosionallığın nitq aktı strukturunda hansı mövqeni tutduğunu müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Bir çox müəlliflər ³ cümlənin “söyləmə məqsədi” üzrə ənənəvi kommunikativ növlərin təsnifatında olan çatışmazlığı qeyd etmişlər. Madam ki, söyləmənin məqsədi yalnız psixolinqvistik metodlar vasitəsilə təyin edilə bilən ekstralinqvistik parametrdirsə, o zaman cümlənin

---

¹Казыдуб Н.Н. Аксиологические системы в языке и речи: Межвузовский сборник научных трудов. Л., Вестник ИГЛУ, 2009.

²Пiotровская, Л. А. Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования (на материале русского и чешского языков) /Л. А. Пиотровская. - СПб. : Образование, 1994.
;Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций: монография / В. И. Шаховский. М.: Гнозис,-2008.

³Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М.: изд-во лит. на иностр. яз., 1957,.; Шахматов А.А. Синтаксис русского языка, вып. II, Л.: Учпедгиз, 1941

təsnifatında dilin mənacə (semantik) təhililinə əsaslanması təklif olunur. Başlıca kommunikativ məna kimi informasiyanın ötürülməsi mənası və informasiyanın sorğu ilə çatdırılması mənası çıxış edir. İkinci dərəcəli kommunikativ məna isə sosial statuslu məna və ünsiyyətin dəstəklənməsi mənalardır. Buna müvafiq olaraq, cümlənin dörd kommunikativ-semantik dərəcəyə bölünməsi aşkar edilir: nəqli, sual, sosial statuslu cümlə (salamlama və s.) və kommunikativ siqnallar. Bütün kommunikativ mənalardan üzərinə “modullaşdırılan məna”lar – emotiv məna (bir çox çalarlara malik) və nida mənası əlavə oluna (onları modullaşdır) bilər. Nəqli cümlələr çərçivəsində nəzərdən keçirilən əmr cümlələri ayrıca sıra təşkil etmir (iradi hərəkət və ya iradi vəziyyət haqqında informasiyanın ötürülməsi).

Konkret dil materialı cümlənin nidalı olması və emosional bəzəyinin eyni olması haqqında yayılmış fikri təsdiqləmir¹. Nida cümlələrinin bütöv dərəcələri kimi mövcud olan (dil daşıyıcıları tərəfindən formalaşdırıla və müəyyənləşdirilə bilər), lakin emotiv məna daşımayan cümlələr mövcuddur. Bunlara misal üçün, müraciət bildirən nida cümləsi (*Mark! Come here!*), bir çox qiymətləndirici nida cümlələri (*It's awfully nice! Funny!*), o cümlədən istehzabildirən cümlələr («*I will be in a minute.*» – «*Which means never! Sneered aunt Cissie!*») və bir sıra digər cümlə növlərini göstərmək olar. Digər tərəfdən, emosiyalar cümlənin yazıda və yaxud şifahi nida formasının mövcud olmadığı zaman da ifadə oluna bilər. Müqayisə et: *Poor bastard! Damn you!*

Biz hesab edirik ki, nida mənası səciyyəvidir və appelyativ-impresiv mənası, yəni həmsöhbətə qüvvətli kommunikativ təsir mənası (məntiqi, emosional və yaxud iradi) kimi təfsir oluna bilər. Nida cümləsindən istifadə edərək, danışan (transmissor - ötürücü) dinləyiciyə (resipiyent) öz qiymətini, müəyyən bir halın və yaxud obyektin təsdiqini, iradi təsiri və s. qəbul etdirməyə çalışır.

Dissertasiyanın dördüncü fəslə **“Feilsiz emotiv əmr mənali sözləmlərin sintaktik səciyyəsi”** adlanır. Bu fəsildə ekspressiv sözləmlər çərçivəsində danışq dilinin səciyyəvi xüsusiyyətləri şərh olunur.

Feilsiz emotiv cümlələr haqqında danışarkən, şübhəsiz, bütün cümlələri dəqiq şəkildə iki növə ayıran dilçi R. Zandvortun təsnifatını

---

¹Локшина Ф.В. Восклицательные предложения в английском языке: Дисс. ... канд. филол. наук, Л., 1958, с. 12

xüsusi qeyd etmək lazımdır¹: 1. İkitərkiibli(two nucleus) 2. Təktərkiibli (one nucleus yaxud single nucleus).

Təktərkiibli cümlələr isə o, nida (oh, ah), əmr cümlələri (stop, look) və vokativ cümlələri (mother) ayırır.

Holland dilçisi E. Kruzinqa“Yes, please – two lumps” tipli feilsiz əmr cümlələri kəsik və yaxud qısaldılmış cümlələr (shortened sentences) termini ilə adlandırılır, amma Yes, No, tipli söz-cümlələr,vokativ cümlələrisə (sentence-word) sırasına aid edir. E. Kruzinqa onlarda canlı danışıq nitqinin üstünlüklərini göstərir.O, belə cümlələri mübtədə və xəbəre üzvlənməyən cümlə növləri kimi müəyyən edir².

Digər holland dilçisi H. Poutsma elliptik cümlələr (elliptical sentences) qrupunda tərkibində mübtədə və yaxud xəbərin mövcud olmadığı yaxud kontekstdən bərpa oluna bilməyən cümlələri birləşdirir³.

Amerikan strukturalizminin baniləri L. Blumfild və onun bəzi davamçıları Z. Harris, Y. Frensis, Q. Qlisson və başqaları istənilən qeyri-standart, nüvəsiz cümləyə transformasiya nüvəli (yəni ikitərkiibli) cümlə kimi baxırlar.

Yeni cümlələrin bütöv sırası yaradılır, onların hamısı başqa məzmunu ifadə edir. Belə ki, onlarda konkret hərəkət və fəaliyyətlər sadalanır, “all aboard” tipli cümlələrdə isə yerdəyişmə hərəkətinin ümumi mənası ifadə olunmuşdur. “The papers, if you please” cümlələrində təhrikətmənin daha ümumi mücərrəd mənası ifadə olunmuşdur. Beləliklə, bu və ya digər sanki buraxılmış feilin belə şəkildə bərpası təkcə lazım deyil. Bu, eyni zamanda mümkün deyil, çünki o, həmin cümlənin bütün strukturunun və onların üslubi çalarının dəyişməsinə gətirib çıxarır.

Son vaxtlara qədər danışıq nitqinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinin qrammatik təhlili məsələlərinə kifayət dərəcədə lazımi diqqət ayrılırdı. Bunun başlıca səbəblərindən biri, məlum olduğu kimi, ənənəvi dilçiliyə xas olan canlı danışıq dilinə elmi tədqiqatın dəyərli obyektini kimi etinasız yanaşma olmuşdur. Bundan əlavə, digər səbəb ondan ibarətdir ki, dilçilikdə üstünlük təşkil edən məntiqi cərəyan söyləmin müxtəlif struktur növlərinin qrammatik təhlilinə böyük təsir göstərmişdir. Norma və nümunə olmaqla, öz quruluşuna görə ən çox uyğun gələn ikitərkiibli söyləmin “tam” ideal növü qəbul edilirdi. İkitərkiibli söyləmin belə mütləqləşdirilməsi, şübhəsiz,

---

¹ Zandvoort R.W. A Hand-Book of English Grammar. Groningen, Briston: Longmans, 1962

²Kruisinga E.A. Handbook of Present-Day English. 5th ed., Groningen: P. Nordhoff, 1932, Part II, English Accidence and Syntax. 2 Part 2. English Residence and Syntax 3

³ Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. Part II, The Sentence, 1960

nitqin danışıq tərzinə xas olan söyləmin struktur növlərinin əsl rəngarəngliyin kifayət qədər qiymətləndirilməməsinə gətirib çıxarmışdır. Söyləmin konkret növlərinin müxtəlif çeşid təhlili göstərir ki, istənilən cümlənin mütləq əlaməti kimi ingilis dilində də ikitərkiblilik haqqında tezis əsassız sayılır.

İngilis dilinin sintaksisi üzərində aparılan müşahidələrdən aydın olur ki, bir sıra digər Hind-Avropa dillərində olduğu kimi, söyləmin bir struktur növünün digəri ilə qarşı-qarşıya qoyulması halları mövcuddur. Bu söyləm növləri də struktur fərqlərinə baxmayaraq özlərinin funksional vəzifəsi və ümumi mənasına görə, bir-biri ilə uyğun gələ bilər.

Məsələn, ikitərkibli cümlələr təkərkibli cümlələrə qarşı tutuşdurulur; bitmiş cümlələr – yarımcıq (elliptik) cümlələrə qarşı; feili cümlələr – feilsiz cümlələrə qarşı və s. Lakin müxtəlif dillərin danışıq nitqinin xüsusiyyətlərinə eyni dərəcədə aid olan ümumi xarakterli qanunauyğunluqlar ayrıca hər bir dildə yalnız özünün xüsusi, ona xas olan dildaxili norma keyfiyyətinə malik sintaktik xüsusiyyətlərin mövcudluğunu istisna etmir. Birtərkibli söyləmlər arasında ən məhsuldar cümlələr emotiv-əmr cümlələridir (feili və feilsiz): "Shut the door!", "Silence!", "Out of the way!", "Off with you!" və s.; keyfiyyət-qiymətləndirici nida cümlələri: "What a game!", "Wonderful!"; bəzi sual cümlələri: "What (How) about?", "What next?", "How so?" və b.k.

Kəmiyyət baxımdan təkərkibli söyləmlər sırf yarımcıq olan (elliptik) cümlələrlə birlikdə ingilis danışıq dilində istifadə olunan söyləmlərin bütün növlərinin əsas kütləsini təşkil edir.

Feilsiz emotiv-əmr bildirən söyləmlərin öyrənilməsi zamanı cümlənin tərkibi onun çox mühüm tərəfini təşkil edir.

Feilsiz emotiv-əmr mənasını bildirən söyləmlər geniş struktur fərqləri ilə səciyyələnir. Feilsiz emotiv-əmr bildirən söyləmlərin növlərinin belə müxtəlif çalarları onunla izah edilir ki, onların özündə belə söyləmlərin struktur-qrammatik və semantik mərkəzini əks etdirən yeganə baş üzvü fərqli birləşmələrdə fərqli söz siniflərinə aid sözlərlə (yəni müxtəlif nitq hissələri ilə) ifadə oluna bilər.

Buna görə də feilsiz emotiv-əmr mənasını bildirən söyləm növlərinin bütün fərqləri onların baş üzvünün morfoloji təbiətinə görə təsnifatı bizim üçün daha düzgün və məqsədəuyğun hesab edilir. Fikrimizcə, onda feilsiz emotiv-əmr mənasını bildirən söyləmlərin baş üzvünün qrammatik-morfoloji cəhətdən formalaşması daha mükəmməl və aydın şəkildə əks olunur və bu cümlələrin strukturunun səciyyəvi xüsusiyyətləri daha aydın təzahür olunur.

Müasir ingilis, amerikan, Kanada və Avstraliya yazıçılarının dram əsərlərinin və digər janrlardakı bədii əsərlərin mətnlərinin və dialoq parçalarının üzərində aparılan mövcud tədqiqatlar feilsiz emotiv-əmr mənası bildirən söyləmlərin aşağıdakı əsas struktur növlərini ayırmağa imkan verir:

- 1) Substantiv (ismi) emotiv-əmr mənalı söyləmlər.
- 2) Adverbial (zərf mahiyyətli) və ya zərflər.
- 3) Adyektiv (sifətlər).
- 4) Cərund tərkibli.
- 5) Baş üzvləri "please" modal sözü ilə, eləcə də "Yes", "No" təsdiq və inkar sözləri ilə ifadə olunan söz-söyləmlər.

İngilis dilinin danışığ nitqində niyyət və məqsədin ifadəsi üçün söyləmin sual formasından səciyyəvi emotiv-əmr bildirən söyləm intonasiya ilə birlikdə geniş şəkildə istifadə olunur. Bu, tamamilə təbiidir, çünki istənilən sualda onun həmsöhbəti "cavaba təhrik etməsi"nə görə müəyyən dərəcəyə qədər emotiv-əmr bildirən modallıq öz yerini tutmuşdur.

Niyyət və məqsədin ifadə edilməsi üçün istifadə olunan bütün mümkün sual bildirən söyləmlər onların struktur və digər xüsusiyyətləri baxımdan böyük maraq kəsb etsə də, onların nəzərdən keçirilməsi qarşımızdakı vəzifələr daxil deyildir, buna görə də bu bölmədə biz feilsiz sual formullarının və "What (how) about...?", "What next?", "How so?" tipli frazeoloji birləşmələrin təhlili ilə məhdudlaşırıq.

Bu cür standart frazalar bir növ "nitqə təhrik edən" kimi çıxış edərək, yəni frazanın həmsöhbəti öz fikrini ifadə etməyə çağıran müəyyən nitq şəraiti ilə bağlı olan struktur və leksik cəhətdən sabitliyi ilə səciyyələnir.

Onlar ünsiyyət prosesində tarixən bərqərar olmuş sintaktik baxımdan sabit söz birləşmələrini əks etdirir. Bunlar da əsasən öz komponentlərinin bir hissəsini itirmiş söyləmlərdən əmələ gəlmişdir.

Bu səbəbdən də bu növ sual formaları sintaktik cəhətdən "tam" genişlənən söyləmlərə qədər "artır". Belə ki, "What about...?" formulu "What is there about...?"-ya qədər tamamlanır, "What next?" isə "What will you say next?"-ə qədər genişlənir və bu da ən yüksək dərəcədə şübhəli sayılır.

Bu sintaktik formulların struktur cəhətdən sabitliyi, hətta paralel "tam" quruluşların mövcud olduğu hallarda belə yarımçıq söyləmlər kimi şərh etməyə imkan vermir.

Belə söyləmlər onların işlənmə tezliyinin artması ilə yarımçıq olaraq qalır, xüsusilə onlar “tam” formada heç zaman və ya demək olar ki, qətiyyənlə işlənmir.

Belə stereotip formaların sintaktik cəhətdən müstəqilliyi və sərbəstliyi heç bir “tam” növlü söyləmlərlə bağlı olmayan struktur və funksional baxımdan həmcins cümlə quruluşları ilə möhkəmlənir.

Feilsiz sual söyləmlərinin hazırkı struktur qrupunda həmcinin çox zaman “anket” sorğusu rolunda çıxış edən və danışmaq nitqinin sintaksisi üçün səciyyəvi olan "Your name, please" kimi feilsiz cümlə quruluşu da birlikdə işlənilir. Bununla yanaşı, belə söyləmlərdə sual dərəcəsi elə zəifləmiş formada olur ki, durğu işarələrinin qoyulmasında çox zaman öz əksini tapır. Belə söyləmlərdə məqsədin mənası üstünlük təşkil edir və onlarla yanaşı müntəzəm olaraq "please" modal sözünün işlənməsi bunu sübut edir. Məsələn: 1) At the reception desk the clerk said, "Your name, please, ignore?" ; 2) "She lives with an invalid mother near Westbourne Grove". "The exact address, please".

Bu cür feilsiz sual cümləsi quruluşlarının ümumi modallıq mənası həmsöhbətin hər hansı hərəkətə deyil, söyləmə təkrar edilməsidir. Məsələn: 1) Johnny. Pop, how about some wine? Father. OK, let's have some wine; 2) Frank. Supposing the answer is favorable what next? Taplow: Oh – science, sir, of course.

Beləliklə, nəzərdən keçirilən frazeoloji xarakterli sual cümlə quruluşlarını qrammatik tərkibin təamlığı ilə səciyyələndirən söyləmlərin müstəqil növü hesab etmək lazımdır. Nəticə etibarilə, onlar yarımçıq söyləmlər olmur.

Feilsiz emotiv-əmrə bildirən söyləmlər özlərinin bütün quruluşu ilə konkret hərəkəti adlandırmadan niyyət və təhrikətmənin ümumiləşdirilmiş mənasını ifadə edərək, eynilə feilli söyləmlər kimi modal çalarların müxtəlif çeşidi ilə səciyyələnir. Ayrı-ayrı nitq aktlarında təhrikətmənin ümumi mənası tələb, əmr, xahiş, yalvarış, dəvət, çağırış, məsləhət və s. kimi ayrı-ayrı emotiv-əmrə bildirən mənalara bölünərək konkretləşir.

Əmr formasının ümumi mənasının ayrı-ayrı çalarlarına qədər daralması şifahi nitqdə müstəsna olaraq spesifik intonasianın hesabına həyata keçirilir. Təhrikətmənin müxtəlif xüsusi çalarlarının ifadəsində intonasianın bu rolunu bir çox tədqiqatçılar da qeyd edir.

A.A.Trofimovanın¹ əmr bildirən söyləmlərinin intonasiası üzərində müşahidələri göstərmişdir ki, bir tərəfdən əmr və tələb, digər tərəfdən isə tələb və xahiş arasındakı sərhədlər həddindən artıq qeyri-müəyyəndir. Lakin ünsiyyət prosesində tələb kontekstin, yaxud hal-vəziyyətin, eləcə də intonasianın köməyi ilə əmr, yaxud xahişə nisbətən asan şəkildə ayırd edilir.

Nitqin feilsiz emotiv-əmr bildirən söyləmlərində baş üzv kimi çıxış edən bu və ya digər hissəsinin qrammatik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bizim ayırdığımız struktur-morfoloji növlərin bir neçəsinin daxilində bu cümlələrin daha da əlavə yarım növlərini aşkar etmək olur.

Baş üzvlə yanaşı geniş sadə cümlədə ikinci dərəcəli üzvlərin iştirakından, yaxud yoxluğundan asılı olaraq, feilsiz emotiv-əmr bildirən söyləmlərin bu və ya digər növlərinin, yaxud yarım növlərinin əsas modeli üzrə variantları təhlil olunur.

Bu cür təsnifat feilsiz emotiv-əmr mənalı söyləmlərin konstruktiv və digər spesifik xüsusiyyətlərinin daha ətraflı və dərinlən araşdırılması üçün şərait yaradır.

Dissertasiyanın **nəticə** hissəsində apardığımız tədqiqat zamanı əldə edilmiş nəticələr təqdim edilir, emosiyaların bədii əsər mətnlərində gələcək tədqiqat perspektivləri göstərilir və tədqiqat işinə yekun vurulur.

Söyləm komponentlərinin vahid modelində danışanın adresata olan niyyəti və emotiv vəziyyəti ön planda verilir. Qiymətləndirmə niyyətin reallaşması üçün zəmin sayılır, propozisiya isə - adresata hörmətin, ehtiramlı münasibətin ifadə edilməsi üçün bəhanə hesab olunur; genişlənən tərkib hissəsi vaxtaşırı olaraq neytrallaşır və intensivliyi söyləmi (məsələn, tam səmimi, emosional xahiş zamanı) təşkil edərək əsas iddiaya əsasən öz mövqeyini dəyişməyə və ön plana keçməyə hazır olan modelin ən uzaq "küncündə" yerləşir.

Söyləmlər dil vahidlərinin öyrənilməsinin geniş potensialını açır. Bunlar da göstərilən şərtlərdə mümkün olan mənanı aktuallaşdırır.

Söyləm komponentlərinin aktuallaşmasının sintaktik-semantik tədqiqatları nəticəsində qeyd olunan müddəalar aşkarlanıb:

1. Söyləmlər kommunikasiya vahididir və sintaktik strukturuna görə müxtəlif törəmələrdən ibarətdir. Onları eyni növ altında birləşdirən element kimi isə emotivlik olan sintaktik-semantik əlamətdir.

---

¹Трофимова А.А. Приемы выражения взаимосвязи реплик диалогической речи (на материале современного английского языка). Дисс. ... канд. филол. наук, 1964

2. Bizim tərəfimizdən təknüvəli emotiv söyləmlərin araşdırılması aparılmışdır. Bir nüvə komponentindən ibarət olduğuna görə biz onları təknüvəli, emotiv isə - emotivlik xarakterli elementin mövcud olduğuna görə adlandırırıq. Beləliklə, bu cümlələrin adlandırılmasının xarakterizəsinə də onların dərinədəki və üzdəki strukturu əks olunur.

3. İngilis dilində vadaredici cümlələrdən danışarkən, biz hesab edirik ki, vadaredici cümlələrin əsas kommunikativ funksiyası həmsöhbətin diqqətini söyləmlərə çəkməkdir.

4. Söyləmlərdə sintaktis səviyyəsinin vahidi kimi təknüvəli feilsiz vadaredici emotiv elementlərin qrammatik xüsusiyyətlərini mətn və üslub potensiallarını reallaşdırır. Vadaredici elementlərin təknüvəliyinə, feilsiz olmasına və bəzi qrammatik kateqoriyaların (zaman, şəxs, hal) morfoloji ifadəsinə cerund, substansivlik, adverbiallıq, adyektivlik və s. qoyulur.

5. Tədqiq olunan iş təknüvəli feilsiz emotiv söyləmlərin məndüzəldici potensiallarının kompleks şəkildə araşdırılması cəhədidir və işin hər bir fəsilə gələcəkdə ayrıca araşdırma obyektinə ola bilər. Söyləmlərin funksional analizi göstərdi ki, bu cür cümlələr bir tərəfdən qiymətləndirmə zamanı differensiallığın göstəricisidir, digər tərəfdən isə ekspressivliyin və emosionallığın qiymətləndirilməsində standartlaşmanı ifadə edir.

6. Feilsiz vadaredici söyləmlər sintaktik-semantik planda müstəqil bir element kimi məndə mətnin strukturlaşdırılmasında iştirak edən ünsiyyət vahid kimi iştirak edir.

7. Söyləmin strukturlaşmasında mətnin fraqmentində təknüvəli feilsiz vadaredici söyləmlər məndüzəldici vahid kimi irəli sürülür və digər sintaktik strukturlarla olur. Söyləmdə müəyyən mövqeyi tutaraq, feilsiz vadaredici söyləmlər fikirin ifadəsinin məntiqini təmin edir.

8. Sintaktis hadisələri, xüsusilə emotiv söyləmləri, həm dilçilik nöqtəyi nəzərə (sintaktis), həm də üslub təhlili (linqvo-üslubu) kimi tədqiq etmək olar.

9. Müasir ingilis dilinin dialoq nitqi emotiv cümlələrlə zəngindir. Bu tip cümlələrə danışmaq zamanı müracətlərin çoxluğu emotiv sintaksemnin leksik dolğunluğunun imkanlarının genişlənməsinə aparır (substansional emotivlik və s.), daha aydın formada emosiyaların ifadəsinə ehtiyac, aktual və maraqlı sabit emotiv cümlələrin (xüsusilə, linqvistik və üslub aspektlərində) yenilənməsinə, dəyişməsinə gətirir.

10. Sintaksem təhlil tək nüvəli emotiv söyləmlərin öyrənilməsinin yekun mərhələsini təşkil edir. Sonda qeyd olunanların xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların araşdırılması zamanı emotiv semantikaya müraciət olunur, cümlənin dərinədəki strukturu olan elementar vahidlər – sintaksem-

lər çıxış edirlər.

11. Sintaksemin sintaksik-semantik məzmununun tədqiqatı onların sintaktik mövqələrinin diferensiasiyasını tələb edir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən olundu ki, təknüvəli felsiz sintaksemlər iki sintaktik mövqeyində istifadə edilirlər – nüvə komponentinin mövqeyində və bu cümlələrin əlavəsi mövqeyində.

12. Nüvə komponentinin mövqeyi emotiv sintaksem üçün güclü mövqedir, halbuki sözləmlər mövqeyini öz məzmununda emotivlik əlamətinə malik olan sintaksemi, həmçinin belə məzmunlu əlamətdən məhrum edilmiş elementlər kimi tuta bilirlər.

Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı nəşrlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Парадигматический ряд кондициональных синтаксем // “Ümummilli Lider Heydər Əliyevin sərəncamı ilə Ali məktəblərimizə universitet statusu verilməsinin 10 ilyinə həsr olunmuş xarici dillər tədrisinin aktual problemləri III Respublika elmi konfransının materialları (15-17 aprel 2010-cu il) II hissə. Bakı, 2010, səh. 88-92

2. Функции эмотивных синтаксем // “Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Professor-Müəllim Heyətinin Universitetinin 90 illik Yubileyinə Həsr Olunmuş X elmi konfransının materialları. Bakı, ADPU, 2012, səh. 264-270

3. Nida cümlələrində emotiv məna // Dil və Ədəbiyyat Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal №3(87), Bakı, 2013, səh 22-26

4. Анализ связи морфологических и синтаксических единиц // Ученые Записки Таврического национального университета им В.И.Вернадского Том 26 (65), №2, «Филология», Социальные Коммуникации, Симферополь, 2013, səh 297-304

5. Исследование активных речевых единиц в лингвистике // Международная конференция на тему «Язык, культура, этикет в современном полиэтническом пространстве», 18-20 октября 2013, Нальчик, səh 9-14

6. Статус эмотивности в лингвистике // Докторантларın və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransının materialları. II cild, Bakı, 2013, səh.133-135

7. Категория эмотивности в развитии системы языкового выражения // Dil və Ədəbiyyat, Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal, № 4 (88), Bakı, 2013, səh.90-93

8. Универсалии в реализации категории эмотивности// Sivilizasiya, № 8/2014. Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2014, səh.53-57
9. Сопоставление односоставных эмотивных предложений// Dil və Ədəbiyyat, Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal, № 4 (91), Bakı, 2014, səh.8-10
10. Акциоцентрический эмотивный текст //Sivilizasiya, 9/2014, Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2014, səh.81-85
11. Проблема эмотивных функций языка //Dil və Ədəbiyyat, Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal, № 4(92). Bakı, 2014, səh.22-24
12. Номинативность в ее отношении к понятиям «элиминации», «эллипс», «неполнота»// Sivilizasiya №11/2014. Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2014, səh.54-59
13. Репрезентации эмотивных ситуаций с «множественным субъектом»//Sivilizasiya №1/2015. Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2015, səh.13-17
14. Эмотивные ситуации с типом носителя состояния «адресант и третьи лица»//Sivilizasiya № 2/2015. Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2015, səh.15-19
15. Emotiv mikromətnlər emotiv şəraitləridir prototipləridir// Axtarışlar, cild 5, №3, Naxçıvan, 2015, səh.97-101
16. Влияние интенционального состояния коммуникантов на выбор стратегии //Dil və Ədəbiyyat, Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal, №2 (94), Bakı, 2015, səh.61-64
17. Когнитивный анализ построения эмотивного текста// Filologiya məsələləri, № 6, Bakı, 2015, səh. 92-97
18. Лингвистический анализ художественного текста в классической филологии// Научные исследования в сфере гуманитарных наук: открытие 21 века. Материалы II Международной научно-практической конференции 23-24 апреля 2015 года Пятигорск, 2015, səh.16-19
19. Культурно специфическое понятие в категории эмотивности //Sivilizasiya 5/2015. Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2015, səh.38-43
20. Исследование эмотивных текстов с местоимением третьего лица единственного числа // Axtarışlar, cild 5, № 4, Naxçıvan, 2015, səh. 83-89
21. Экспрессия в эмотивном тексте// Dil və Ədəbiyyat, Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal, 3 (95), Bakı, 2015, səh. 81-84

22. Анализ эмотивных микротекстов в письмах //Filologiya məsələləri, №7, Bakı, 2015, səh.203-208
23. Лингвистический анализ эмотивных предложений в английском языке//Monoqrafiya// “Elm və təhsil” nəşriyyat-poliqrafiya müəssəsi ISBN 978-9952-8176-8-3, Bakı, 2015, 336səh.
24. Сдвиг и совмещение точек зрения как способ выражения эмоций// Filologiya məsələləri, №8, Bakı, 2015, səh.360-365
25. Синтактико-семантический обзор эмотивности в тексте//Вестник КазНУ, серия филологическая, №1 (159) , Алматы , 2016, səh.126-130
26. Illocutionary in the emotive `speech act//The Research Journal Papers on Language and Literature, Vol. 23. No: 3, 2016, USA, Southern Illinois University, pp 92-105
27. Выражение эмоций в несобственно-прямой речи. Dil və Ədəbiyyat Beynəlxalq Elmi Nəzəri Jurnal 2 (98) Bakı 2016, səh.73-76.
28. K. Abdurehmanova W.Somerset Maugham “Theatre” (teaching aid) Bakı, 2016, 210 səh.
29. Анализ влияние интонации на высказывание. //Filologiya məsələləri, №1, Bakı, 2017, səh. 252-257

Актуализация компонентов высказывания в тексте

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяются объект и предмет исследования, его основная цель, задачи и методы, положение, выносимые на защиту, теоретическая и практическая ценность диссертации, говорится об апробации ее основных положений.

Первая глава, под названием «Теоретические предпосылки актуализации компонентов высказывания» состоит из четырех подглав. Данная глава посвящена изложению основных теоретических положений, на которых строится исследование компонентов высказывания в настоящей диссертации. Здесь рассматриваются основные методы исследования и изучения высказывания и его компонентов в местной и зарубежной лингвистической литературе.

Во второй главе под названием «Анализ высказываний и влияние эмотивности на высказывание» посвящена изложению основных теоретических положений, на которых строится исследование категории эмотивности высказываний в настоящей диссертации. Здесь рассматриваются такие понятия как эмотивность, эмоции, экспрессивность. Эмоции, как психологический феномен нашли свое отражения в изучении эмотивной категории, которая в свою очередь предложил изучить коммуникативную и прагматическую функции, а именно с точки зрения речевого акта. Данная глава разделена на 4 подглавы.

Третья глава, под названием «Высказывания в теории речевой деятельности», начинается с определения сущности высказываний как синтаксико-семантического признака в речевом акте. Здесь рассматриваются варианты эмотивных синтаксем, выясняются их дистрибутивные особенности и изучается лексическая наполненность синтаксем. Изучения синтаксиса разговорной речи, указывает на наличие восклицательности в языке и предлагает

выражать эмоции, которые подчеркивают эмотивное значение отношения к реальности.

Четвертая глава диссертации – называется «Синтаксические характеристики безглагольных эмотивных побудительных высказываний». В этой главе раскрываются специфические особенности разговорного языка в рамках экспрессивных высказываний. В данной главе, основанной на примерах из художественной литературы, детально рассматриваются безглагольные односоставные высказывания. С точки зрения структуры, они являются полноценными предложениями, так как такова специфика структуры подобных предложений и не поддается изменениям без нарушений синтаксических законов.

В заключении обобщаются основные выводы и результаты исследования

Actualization of the components of utterance in a text

SUMMARY

The thesis consists of Introduction, four chapters, conclusion and the list of used literature.

Introduction substantiates the urgency of investigation, determines the aim and its goals, theoretical and practical significance, its object and subject, the method of investigation in the research as well as provides brief information on the structure of the thesis.

The first chapter entitled "Theoretical viewpoints on the actualization of components of utterances and methods of their research" consists of four subchapters. In chapter I, devoted to the presentation of main theoretical propositions on which the research component of utterances is based in the thesis. It considers the common research methods and studies the utterances and their components in the foreign and local linguistic literature.

Chapter II, entitled "Analysis of utterance and the impact of emotiveness on an utterance" is devoted to presenting the basic theoretical propositions on which the research category of emotive utterances is based in the thesis. It considers the conventional distinction between such categories as emotiveness, emotional, expressive. As a psychological phenomenon of emotion it is reflected in the emotive category, which is proposed to study the communicative and pragmatic point of view, namely, in the speech act.

Chapter III, entitled "Utterances in the theory of speech act," begins with a definition of the essence as the emotive syntactic and semantic features in the speech act. It defines variants of emotive syntaxemes, reveals their distributive characteristics and investigates lexical volume of each syntaxeme. Figuring emotive nature of the proposals is not possible without understanding the properties of the category of interjections. Studying the syntax of spoken style, it indicates the presence of interjections in the language and offers to express emotions that are means of expressing the emotional relationship to reality.

Chapter IV of the thesis is entitled "Syntactic features of verbless emotive-imperative utterances". This chapter reveals the specific features of the spoken style within the framework of expressive speech. In this chapter based on the examples from fiction are in detailed consideration of verbless mononuclear utterances. In terms of structure, they are also full sentences, because the structure of these sentences is their specificity and cannot be changed without breaking the syntactic rules of the latter.

The basic results obtained in the process of research are summarized in the conclusion.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

